

تدریس روابط بین‌الملل در ایران: چالش‌ها و چشم‌اندازها

دکتر امیر محمد حاجی یوسفی*

چکیده

بیش از یک قرن است که رشته روابط بین‌الملل بیشتر به عنوان رشته فرعی علوم سیاسی در ایران تدریس می‌شود؛ با این حال تقریباً هیچ تحقیق جامعی در مورد چگونگی تدریس رشته روابط بین‌الملل در ایران وجود ندارد. این مقاله با استفاده از روش تحقیق پیمایشی مبتنی بر پرسشگری، نظرسنجی از طریق پرسشنامه و مصاحبه، درصدد پاسخ به پرسش‌های تحقیق است؛ همچنین درصدد کشف این مطلب است که آیا نظریه‌هایی غیر از نظریه‌های جریان اصلی رشته روابط بین‌الملل در ایران تدریس می‌شود یا خیر، آیا نظریه‌پردازی ایرانی - اسلامی در رشته روابط بین‌الملل

* دانشیار گروه علوم سیاسی و روابط بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی. (am-yousefi@sbu.ac.ir)
لازم است از سرکار خانم معصومه ثانی جوشقانی دانش‌آموخته کارشناسی ارشد روابط بین‌الملل دانشگاه شهید بهشتی که در کلیه مراحل این تحقیق مرا یاری دادند تشکر نمایم. همچنین از کلیه دانشجویانی که در امر پرسشگری شرکت نمودند از جمله آقای مهدی جعفری پناه و خانم‌ها زکیه یزدان‌شناس و مریم مظفری قدردانی می‌نمایم.

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۲/۶ تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۵/۱۲

پژوهشنامه علوم سیاسی، سال پنجم، شماره دوم، بهار ۱۳۸۹، صص ۶۷-۱۱۰.

که در ایران تدریس می‌شود، وجود دارد یا خیر؟ چه چالش‌هایی بر سر راه تدریس رشته روابط بین‌الملل در ایران وجود دارد و در نهایت چشم‌انداز تدریس این رشته در ایران به‌ویژه در مساعدت به تقویت نظریه‌های غیرغربی روابط بین‌الملل، چیست؟ این مقاله مبتنی بر پژوهش مقدماتی است که می‌تواند فتح بابی برای پژوهش‌های بعدی در این زمینه باشد.

واژه‌های کلیدی: رشته روابط بین‌الملل، تدریس روابط بین‌الملل، دانشگاه‌های ایران، نظریه‌پردازی ایرانی - اسلامی.

ژوئیه‌شکاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مقدمه

بیش از یک قرن است که رشته روابط بین‌الملل بیشتر به عنوان رشته فرعی علوم سیاسی در ایران تدریس می‌شود. می‌توان گفت تقریباً از دو دهه گذشته این رشته به عنوان یک رشته مستقل در ایران پذیرفته شده و دوره‌های کارشناسی ارشد و دکتری روابط بین‌الملل در دانشگاه‌های ایران راه‌اندازی شده است؛ با این حال تقریباً هیچ تحقیق جامعی در مورد چگونگی تدریس رشته روابط بین‌الملل در ایران وجود ندارد. افزون بر این، از آنجا که داشتن سیلابس درسی مکتوب و رسمی توسط اساتید دانشگاه‌های ایران که به تأیید رئیس گروه یا دانشکده برسد، امری ضروری نیست، دسترسی به محتوای درسی اساتید ایرانی که روابط بین‌الملل تدریس می‌کنند، امری دشوار و زمان‌بر است. تنها شیوه ممکن برای فهم اینکه این اساتید چه درس می‌دهند، چگونه تدریس می‌کنند و از چه منابعی استفاده می‌کنند، انجام مصاحبه با تک‌تک آنان، گفتگو با دانشجویان روابط بین‌الملل دانشگاه‌های ایران و جستجو و بررسی منابع عمده درسی به زبان فارسی در حوزه روابط بین‌الملل است. این مقاله به دنبال پاسخگویی به پرسش‌های زیر است: (۱) مهم‌ترین نظریه‌های روابط بین‌الملل که در دانشگاه‌های ایران تدریس می‌شود، کدامند؟ (۲) کدام منابع درسی (فارسی و انگلیسی) بیشتر در رشته روابط بین‌الملل تدریس می‌شوند؟ (۳) مهم‌ترین شیوه‌هایی که در تدریس رشته روابط بین‌الملل در ایران استفاده می‌شود، کدامند؟ با پاسخ به این پرسش‌ها می‌توان دریافت آیا نظریه‌هایی غیر از نظریه‌های جریان اصلی رشته روابط بین‌الملل در ایران تدریس می‌شود یا خیر، آیا نظریه‌پردازی ایرانی - اسلامی در رشته روابط بین‌الملل که در ایران تدریس می‌شود، وجود دارد یا خیر؟، چه چالش‌هایی در

مقابل تدریس رشته روابط بین‌الملل در ایران وجود دارد و در نهایت چشم‌انداز تدریس این رشته در ایران به‌ویژه در مساعدت به تقویت نظریه‌های غیرغربی روابط بین‌الملل، چیست؟

۱. تعریف مفاهیم

تدریس: تدریس یا آموزش به فعالیت‌هایی گفته می‌شود که با هدف آسان ساختن یادگیری از سوی یاددهنده طراحی می‌شود و بین یاددهنده و یک یا چند یادگیرنده به صورت کنش متقابل جریان می‌یابد. در این مقاله برای عملیاتی کردن مفهوم تدریس و آموزش به بررسی محتوای تدریس، منابع تدریس و شیوه یا شیوه‌های تدریس می‌پردازیم. شیوه تدریس به تدریس استادمحور، دانشجومحور و موضوع محور تقسیم می‌شود. همچنین در تقسیم‌بندی شیوه تدریس، به شیوه تدریس فعال و غیرفعال اشاره می‌شود.

روابط بین‌الملل: در این مقاله منظور از روابط بین‌الملل دروسی است که به مطالعه نظری مناسبات خارجی میان ملت‌ها، دولت‌ها و جوامع می‌پردازند. روابط بین‌الملل به عنوان یک رشته در اینجا مد نظر نیست و بیشتر دروس نظری روابط بین‌الملل در سطوح کارشناسی و تحصیلات تکمیلی برای مطالعه انتخاب شده‌اند.

۲. سابقه تحقیق

با وجود سابقه بیش از یک قرن تدریس رشته روابط بین‌الملل در ایران به عنوان یک رشته فرعی علوم سیاسی و تدریس آن به عنوان یک رشته مستقل طی دو دهه گذشته در دوره‌های کارشناسی و تحصیلات تکمیلی در دانشگاه‌های ایران، و نیز با وجود اهمیت بررسی آسیب‌شناسانه و ارزیابی کیفی فرایند تدریس و آموزش این رشته، با این حال تقریباً هیچ تحقیق جامعی در مورد چگونگی تدریس رشته روابط بین‌الملل در ایران وجود ندارد. در این بخش اشاره‌ای به تعدادی از منابع موجود که به نحوی به بررسی برخی جوانب رشته روابط بین‌الملل در ایران پرداخته‌اند خواهیم داشت تا تفاوت کار خود به‌ویژه نوآوری آن را خاطر نشان سازیم.

شاید تنها تحقیقی که به صورت پیمایشی به مطالعه آموزش روابط بین‌الملل در ایران پرداخته تحقیق نگارنده باشد که منجر به نگارش سه مقاله شده است. مقاله نخست با تمرکز بر درس مقدماتی اصول روابط بین‌الملل ۱ و ۲ با عنوان «آموزش درس اصول روابط بین‌الملل در دانشگاه‌های ایران: آسیب‌ها و راهکارها»، در سال ۱۳۸۵ به چاپ رسید.^(۱) این مقاله با طرح سه پرسش از منابع درسی اعم از اصلی / فرعی درس اصول روابط بین‌الملل، میزان و نحوه به‌روز و کاربردی شدن مباحث تدریس‌شده و میزان رضایت‌مندی دانشجویان از شیوه تدریس این درس، به دنبال آسیب‌شناسی شیوه تدریس درس اصول روابط بین‌الملل و ارائه راهکارهایی برای بهبود وضعیت موجود آموزش در این درس است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد مهم‌ترین موضوعات و مباحث رشته روابط بین‌الملل در ایران تدریس نمی‌شوند، کیفیت تدریس آن چندان رضایت‌بخش نیست، تدریس اصول روابط بین‌الملل در ایران به دانشجویان کمک چندانی در تحلیل مسائل بین‌المللی نمی‌کند، و دانشجویان با منابع خارجی درس آشنایی ندارند و مطالب درس را صرفاً از چهارچوب و کانال استاد یاد می‌گیرند؛ از این رو مهم‌ترین چالش‌های آموزش درس اصول روابط بین‌الملل در ایران عدم آشنایی دانشجویان با زبان انگلیسی و در نتیجه با منابع اصلی، تقویت قدرت حافظه و تحلیل دانشجویان، به‌روز نبودن، نبود تنوع، و تکرار نبودن منابع درسی، عدم امکان برقراری ارتباط وثیق و نظام‌مند میان نظریه و موارد عینی و کاربردی نبودن دروس و در نتیجه احساس مفید نبودن آنها در میان دانشجویان، عدم ارتباط میان نظریه‌های موجود رشته روابط بین‌الملل و وضعیت خاص ایران، و عدم پویایی این درس به دلیل محدود بودن منابع آن است.

مقاله دوم به زبان انگلیسی نگارش یافته و در کنفرانس انجمن علوم سیاسی کانادا در دانشگاه کارلتون در سال ۱۳۸۸ ارائه شد. مقاله سوم نیز به زبان فارسی بود که در همایش سالانه انجمن علوم سیاسی ایران در دانشگاه تهران ارائه شد.^(۲) سؤال اصلی که این دو مقاله، حول و حوش آن به بررسی می‌پردازند این است که آیا می‌توان سخنی از نظریه ایرانی روابط بین‌الملل به میان آورد؟ به عبارت دیگر، آیا نظریه ایرانی روابط بین‌الملل داریم و اگر نداریم چه موانعی بر سر راه نظریه‌پردازی

ایرانی روابط بین‌الملل وجود داشته است؟ نویسنده در این تحقیق با استفاده از سه روش اسنادی، مصاحبه با برخی اساتید روابط بین‌الملل در ایران، و توزیع پرسشنامه میان اساتیدی که به تدریس دروس مختلف نظری و غیرنظری روابط بین‌الملل در ایران می‌پردازند، به دنبال پاسخگویی به این پرسش برآمده است. هریک از دو مقاله مذکور به جنبه‌هایی از این سؤال اساسی پرداخته‌اند. این دو مقاله ضمن در اختیار گذاشتن اطلاعات دست اول در مورد آموزش، پژوهش و تولید دانش روابط بین‌الملل در ایران در نهایت به این نتیجه می‌رسند که نظریه ایرانی روابط بین‌الملل وجود خارجی ندارد و اجتماع علمی روابط بین‌الملل ایران در داخلی کردن نظریه روابط بین‌الملل نیز توفیق چندانی نداشته است. در این دو مقاله موانع تولید دانش روابط بین‌الملل در ایران بررسی می‌شود.

محمد ستوده در مقاله‌ای با عنوان «ارزیابی وضعیت رشته روابط بین‌الملل در ایران» تلاش می‌کند تصویری از وضعیت آموزش، پژوهش و ظرفیت‌های موجود در فرهنگ بومی و دینی ایران در این رشته ارائه کند. به این منظور نویسنده ضمن بررسی تأثیرات شورای عالی انقلاب فرهنگی در تعیین اهداف، برنامه‌ها و سرفصل‌های آموزشی - پژوهشی در رشته روابط بین‌الملل به بررسی فرصت‌ها و امکانات، کاستی‌ها و نواقص با توجه به عناوین درسی، وضعیت آموزشی، مقررات آموزشی، وضعیت دانشجوی، وضعیت اساتید، و وضعیت پژوهش، می‌پردازد.^(۳)

سعید تائب در مصاحبه‌ای که در سال ۱۳۸۴ انجام داده به بررسی وضعیت رشته روابط بین‌الملل در ایران پرداخته و نظرات خود را با تأکید بر سه محور اساتید و کارکنان آموزشی، دانشجویان، و محیط آموزشی بیان می‌کند.^(۴) وی در این مصاحبه سیستم آموزشی در ایران به‌ویژه در رشته‌های علوم انسانی را شیوه‌ای دبیرستانی یعنی فضایی بدون امکان تبادل نظر بین استاد و دانشجو می‌داند. از دید وی از دلایل این امر عبارت است از: ندانستن یک زبان معتبر و علمی و در نتیجه عدم توان بهره‌گیری از منابع خارجی، مشکلات اقتصادی و در نتیجه عدم امکان و توان تخصیص وقت برای مطالعه و پژوهش، شرکت در سمینارها و کنفرانس‌های بین‌المللی و بر این اساس تبدیل اساتید این رشته به

مدرس صرف، فقدان رقابت علمی بین اساتید و در نتیجه عدم ارتقای کیفی اساتید، دور بودن اساتید از مباحث جدید و فقدان روند پژوهشی در بین اساتید که به کاهش اعتماد به نفس علمی منجر می‌شود، سیاسی شدن شدید و غلط فضای آموزشی به دلیل اولویت دادن به عنصر تمایلات سیاسی و جناحی در انتخاب و انتصاب کارکنان سیستم آموزش عالی و در نتیجه عدم استقلال سیاست‌گذاری‌ها و نیز عدم امکان طراحی دروس جدید و لازم با تغییرات و تحولات بین‌المللی و نیز عدم امکان ایجاد شرایط رشد و خلاقیت و نوآوری اساتید در تعیین سرفصل‌های درسی و در نتیجه عدم امکان آشنایی دانشجویان با بسیاری از مباحث و تنزل کیفیت آموزشی در این رشته. نتیجه‌گیری کلی وی که البته بدون ارائه آمار است پیرامون دو حوزه آموزشی و پژوهشی، حاکی از آن است که سطح نوآوری، پویایی و نشاط علمی در رشته روابط بین‌الملل بسیار پایین است.

محمود سریع‌القلم در مقاله‌ای به زبان انگلیسی به بررسی وضعیت رشته روابط بین‌الملل در ایران پرداخته و تلاش کرده با استفاده از منابع اسنادی و تجارب خود در تدریس و تحقیق در حوزه روابط بین‌الملل، محدودیت‌های آموزشی و پژوهشی این رشته را بیان کرده، چشم‌اندازهای آن را ارائه کند. تز اصلی سریع‌القلم این است که رشته روابط بین‌الملل بر نحوه نگرش سیاست‌مداران جمهوری اسلامی ایران و اجرای سیاست خارجی این کشور تأثیرگذار نبوده اما بر مجموعه‌ای از دانشجویان، اجتماع روشنفکران و برخی از مردم عادی علاقه‌مند به روابط بین‌الملل، تأثیر بی‌سابقه‌ای داشته است.^(۵) از دید وی هرچند رهیافت‌های هنجاری و آرمان‌گرایانه انقلابی بر نحوه تفکر مجریان سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران حاکم است، اما دانشگاه‌های ایران کم‌وبیش در تمرکز بر نظریه‌های رئالیستی و لیبرال روابط بین‌الملل آزاد هستند. نویسنده معتقد است سرنوشت رشته روابط بین‌الملل در ایران دیگر متأثر از ماهیت دولت نبوده و ادبیات روابط بین‌الملل به مثابه کانال ارتباطی میان ایران و جامعه بین‌الملل عمل می‌کند. از دید او مهم‌ترین چالش روابط بین‌الملل در ایران این است که خلاقیت نظری در میان اساتید و دانشجویان این رشته ضعیف است

زیرا رقابتی بودن در رشته روابط بین‌الملل در سطح دانشجویان وجود ندارد، خلاقیت و ابتکار تشویق نمی‌شود و نظام دانشگاهی ایران پیوند نظام‌مندی با خارج ندارد.^(۶)

در کتابی که به همت نسرین مصفا با عنوان سیری در تحولات آموزشی و پژوهشی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل منتشر شده به نقش عوامل تأثیرگذار سطح کلان بر آموزش و پژوهش علوم سیاسی و روابط بین‌الملل پرداخته شده است. این کتاب به‌رغم طرح سؤال‌های متعدد، بیشتر به دنبال این است که دریابد چه علل و عواملی در کیفیت آموزش و پژوهش علوم سیاسی و روابط بین‌الملل در ایران دخیلند و چه راهکارهایی برای افزایش این کیفیت می‌توان ارائه داد.^(۷) این کتاب مبتنی بر منابع اسنادی است اما با برگزاری دو میزگرد تخصصی، از نظرات برخی اساتید علوم سیاسی و روابط بین‌الملل نیز استفاده کرده است. در پایان، راهکارهایی برای ارتقای کیفی رشته‌های علوم سیاسی و روابط بین‌الملل ارائه شده است.

چنانکه در بررسی پیشینه این تحقیق ملاحظه می‌شود با وجود اهمیت بررسی وضعیت تدریس روابط بین‌الملل در ایران تحقیقات معدودی صورت گرفته که بیشتر مبتنی بر منابع اسنادی و نه پیمایشی است. بیشتر منابع مبتنی بر تجربه‌های شخصی نویسندگان است و به غیر از مقاله‌های نگارنده که بیشتر چاپ شده یا در کنفرانس‌های داخلی و خارجی ارائه شده‌اند و بخشی از منابع کتابی که با همت مصفا منتشر شده، هیچ‌یک از دیگر محققان از روش پیمایشی برای کسب داده‌های دست اول استفاده نبرده‌اند. همچنین هیچ‌کدام به صورت موردی به مطالعه محتوا، منابع و شیوه‌های آموزش روابط بین‌الملل در ایران پرداخته‌اند. این مقاله در راستای تقویت این ادبیات و پرکردن این خلأ پژوهشی به دنبال آن است تا دریابد چه کسانی دروس روابط بین‌الملل در ایران را ارائه می‌دهند، بر چه موضوعاتی تمرکز دارند، از چه منابعی استفاده کرده و چگونه و به چه هدف تدریس می‌کنند.

۳. روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع پژوهش‌های توصیفی - تحلیلی است و به سبب آنکه از

روش‌های کمی و کیفی استفاده شده، از نوع درهم‌تنیده^۱ است. جامعه تحقیق حاضر شامل کلیه اساتیدی است که در دانشگاه‌های ایران به تدریس روابط بین‌الملل مشغول هستند. متأسفانه آمار دقیقی از تعداد این اساتید وجود ندارد. ضمن اینکه تمییز میان اساتید علوم سیاسی و روابط بین‌الملل کار دشواری است. بیشتر دانشکده‌های علوم سیاسی دارای یک گروه هستند که شامل اساتیدی است که علوم سیاسی و روابط بین‌الملل تدریس می‌کنند. البته دانشکده‌هایی مانند دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران نیز وجود دارند که دارای دو گروه مجزای علوم سیاسی و روابط بین‌الملل هستند. مطابق آمار ارائه‌شده توسط مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۳۲۸ عضو هیئت علمی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل در دانشگاه‌های دولتی به تدریس و تحقیق مشغول هستند که از این میان ۵۸ نفر به تدریس روابط بین‌الملل می‌پردازند. انجمن علوم سیاسی ایران دارای حدود ۲۰۰ عضو است که از این میان تعداد ۶۹ نفر عضو هیئت علمی هستند، اما متأسفانه تمایز میان اساتید علوم سیاسی و روابط بین‌الملل عملاً ممکن نیست. انجمن ایرانی روابط بین‌الملل نیز دارای حدود ۲۰۰ عضو است که از این میان تعداد ۴۰ نفر عضو هیئت علمی هستند. ما لیستی از اساتید روابط بین‌الملل را تهیه کردیم که شامل ۶۰ نفر بود که برای کلیه آنها پرسشنامه ارسال شد. تا آخر اسفند ۱۳۸۸ تعداد ۲۸ پرسشنامه از اساتید دریافت گردید و اطلاعات به‌دست‌آمده استخراج شد.

در انتخاب اساتید برای اخذ سیلابس و مصاحبه، از روش نمونه‌برداری انباشته^۲ یا کومه‌ای^۳ استفاده شد. بر اساس این روش، بخشی از جامعه پژوهش توسط محقق گزینش می‌شود که برای مطالعه، قابل دسترسی و نزدیک‌تر است. ما به انجام ۱۰ مصاحبه با اساتیدی که در حوزه روابط بین‌الملل به تدریس و تحقیق مشغول هستند پرداختیم شامل: ۴ استاد دانشگاه شهید بهشتی، ۲ استاد دانشگاه تهران، ۲ استاد دانشگاه امام صادق، ۲ استاد دانشگاه علامه طباطبایی، ۱ استاد دانشگاه اصفهان، ۱

1. Integrated Research Methodology
2. Chunk
3. Lumpy

استاد دانشگاه تربیت مدرس و ۱ استاد دانشگاه رازی کرمانشاه.^۱ بر همین اساس سیلابس درسی نوزده تن از اساتید روابط بین‌الملل با شیوه پرسشگری از اساتید و دانشجویان دریافت شد.^۲

با استفاده از داده‌های گردآوری‌شده لیستی از منابع اصلی و فرعی معرفی شده توسط اساتید مورد نظر استخراج شد. در مرحله بعدی گردآوری داده‌ها، با تمرکز بر مبحث پژوهش و رجوع به متن کتاب‌های تألیفی فارسی که به عنوان منبع اصلی یا فرعی معرفی شده بودند، اطلاعات مورد نظر در مورد محتوای تدریس به دست آمد. به این ترتیب که با رجوع به هر کتاب به تفکیک فصول، هر فصل با زیر عنوان‌هایش مورد توجه قرار گرفته است. آنچه در این نگاه برجسته شد، آن بود که در هر کتاب به کدام نظریه پرداخته شده است؟ این موضوع نحوه نگرش و گزینش نویسنده، مفاهیم مورد اهمیت از دیدگاه وی، وجود یا عدم وجود نظریه ایرانی روابط بین‌الملل و سایر اهداف پژوهش را آماج خود قرار داده است. همچنین این روش نشان می‌دهد نویسندگان کتاب‌ها هر کدام به چه رویکردهایی تمایل دارند. علاوه بر این با مقایسه آنچه اساتید ایرانی تمایلی به تدریس آن ندارند و آنچه در کتاب‌ها به عنوان متون درسی آمده، درک بهتری از شرایط تدریس و مباحث نظری روابط بین‌الملل در ایران خواهیم داشت.

۱. اسامی این اساتید به ترتیب عبارت است از: محمود سریع‌القلم، حسین پوراحمدی، محمدرضا تاجیک، منصور میراحمدی، حمیرا مشیرزاده، حمید احمدی، حسن خانی، اصغر افتخاری، سید جلال دهقانی، حسین دهشیار، بصیری، احمد سلطانی‌نژاد، و قدرت احمدیان.

۲. این اساتید عبارتند از بهاره سازمند (دانشگاه یزد)، قدرت احمدیان (دانشگاه رازی)، محمدعلی بصیری (دانشگاه اصفهان)، بهرام نوازی (دانشگاه بین‌المللی امام خمینی)، اصغر کیوان حسینی (دانشگاه فردوسی مشهد)، محمد ستوده (دانشگاه باقرالعلوم قم و مؤسسه امام خمینی)، حسین خان‌محمدی (دانشگاه مفید قم)، حسین دهشیار (دانشگاه علامه طباطبایی و دانشگاه قم)، مقصود رنجبر (دانشگاه مفید قم و دانشگاه آزاد اسلامی قم)، محمد ترابی (دانشگاه مفید قم و دانشگاه آزاد اسلامی قم)، فرهاد قاسمی (دانشگاه شیراز)، غلامعلی چکنی‌زاده (دانشگاه علامه طباطبایی)، حسین سلیمی (دانشگاه علامه طباطبایی)، عبدالله رمضان‌زاده (دانشگاه تهران)، ابو محمد عسگرخانی (دانشگاه تهران)، محمدعلی شیرخانی (دانشگاه تهران)، عبدالعلی قوام (دانشگاه شهید بهشتی)، محمدرضا تاجیک (دانشگاه شهید بهشتی)، حسین سیف‌زاده (دانشگاه تهران)، و علیرضا ازغندی (دانشگاه شهید بهشتی).

۴. یافته‌های تحقیق و تحلیل آنها

در این بخش به ارائه یافته‌های خود در مورد تدریس روابط بین‌الملل در دانشگاه‌های ایران اعم از دولتی و خصوصی و تحلیل آنها می‌پردازیم. برای جمع‌آوری این یافته‌ها از روش‌های اسنادی، مصاحبه و پرسشنامه استفاده کرده‌ایم. با توجه به اهداف پژوهش حاضر چند مؤلفه مد نظر قرار گرفت. از آنجا که فرایند تدریس شامل محتوای تدریس، منابع تدریس، و شیوه تدریس می‌شود، در بخش گردآوری داده‌ها به سؤالات چه موضوعی، چگونه و با چه منابعی پاسخ داده شده است. همچنین به میزان تطابق محتوای منابع معرفی شده با داده‌های حاصل از تحلیل محتوای سیلابس‌های درسی، همخوانی حوزه تحقیقاتی مدرسان با عنوان درسی بر عهده آنها، و نحوه به‌روز شدن سیلابس‌های درسی توجه شده است. در زیر عنوان کتب، به میزان معرفی کتاب‌های تألیفی به عنوان منبع اصلی و فرعی، حوزه‌ها و نظریه‌های مطرح نظر این کتاب‌ها، و میزان معرفی کتاب‌های انگلیسی در شکل ترجمه و زبان اصلی به عنوان منبع درسی توجه شده است. در زیرعنوان شیوه تدریس نیز شیوه تدریس استادمحور، دانشجومحور و موضوعمحور، از یک سو و شیوه تدریس فعال و غیرفعال بررسی شده است.

۴-۱. محتوا و موضوعات تدریس روابط بین‌الملل

در بحث موضوع و محتوای تدریس، تمرکز بر موضوعات و نظریه‌هایی است که مدرس به ارائه آنها در کلاس می‌پردازد. با استفاده از سیلابس درسی و همچنین منابع اصلی که توسط استاد معرفی می‌شود، می‌توان به محتوای تدریس دست یافت. همچنین حوزه‌های تحقیقاتی مدرس و دیدگاه وی در مورد نظریه‌های روابط بین‌الملل نیز مورد بررسی قرار گرفته است. در نهایت به نحوه به‌روز شدن محتوای درسی توسط اساتید نیز اشاره می‌شود.

۴-۱-۱. نظریه‌ها

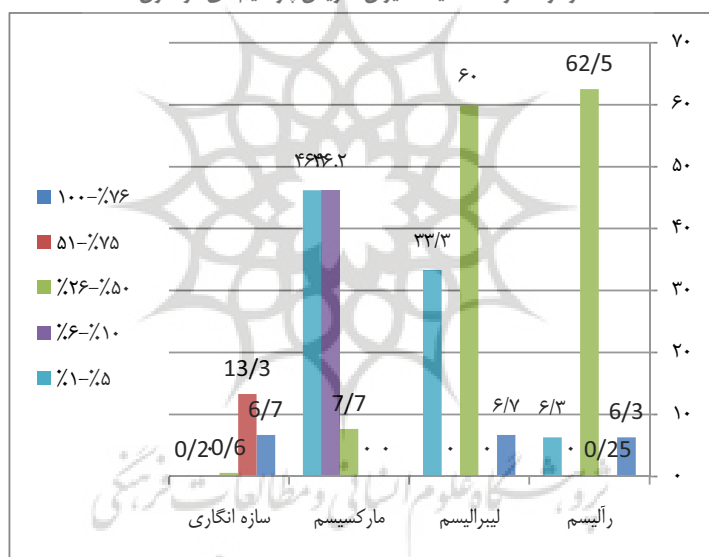
یکی از پرسش‌های محوری این بود که کدام نظریه‌های روابط بین‌الملل و به چه اندازه در دانشگاه‌های ایران آموزش داده می‌شوند. در این بخش به مقایسه نوع و میزان نظریه‌های تدریس شده در دانشگاه‌های ایران پرداخته می‌شود. جدول‌های ۱

۲ و نمودارهای ۱ و ۲ هریک بیانگر نوع و میزان تدریس هریک از نظریه‌ها هستند.

جدول شماره ۱. میزان تدریس پارادایم‌های گوناگون

پارادایم	۱-۵ درصد	۶-۱۰ درصد	۲۶-۵۰ درصد	۵۱-۷۵ درصد	۷۶-۱۰۰ درصد
رتالیسم	۶/۳ درصد	-	۶۲/۵ درصد	۲۵ درصد	۶/۳ درصد
لیبرالیسم	۳۳/۳ درصد	-	۶۰ درصد	-	۶/۷ درصد
مارکسیسم	۴۶/۲ درصد	۴۶/۲ درصد	۷/۷ درصد	-	-
سازه‌نگاری	۲۰ درصد	-	۶۰ درصد	۱۳/۳ درصد	۶/۷ درصد

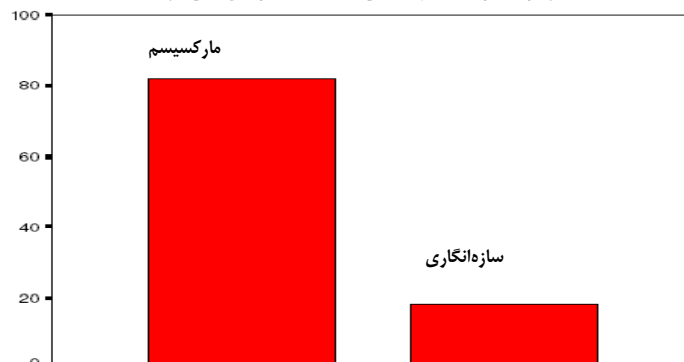
نمودار شماره ۱. مقایسه میزان تدریس پارادایم‌های گوناگون

جدول شماره ۲. نظریه‌هایی که در اساس تدریس نمی‌شوند

درصد	
-	رتالیسم
-	لیبرالیسم
۸۱/۸ درصد	مارکسیسم
۱۸/۲ درصد	سازه‌نگاری

نمودار شماره ۲. نظریه‌هایی که اساساً تدریس نمی‌شوند

مطابق جدول شماره ۱ در پاسخ به پرسشی مبنی بر اینکه «تقریباً چند درصد تدریس خود را صرف آموزش هریک از نظریه‌ها و پارادایم‌های رشته روابط بین‌الملل می‌کنید»، ۶۲/۵ درصد پاسخ‌دهندگان بین ۲۶ تا ۵۰ درصد وقت کلاس خود را به آموزش رئالیسم تخصیص می‌دهند، ۶۰ درصد پاسخ‌دهندگان بین ۲۶ تا ۵۰ درصد وقت کلاس خود را به آموزش لیبرالیسم و سازه‌نگاری اختصاص می‌دهند، و ۷/۷ درصد پاسخ‌دهندگان گفته‌اند که بین ۲۶ تا ۵۰ درصد وقت کلاس خود را به آموزش نظریه مارکسیسم اختصاص می‌دهند. نمودار شماره ۱ این اطلاعات را به شکل مقایسه‌ای نشان می‌دهد. پس از این بررسی به این موضوع پرداختیم که مدرسان ایرانی روابط بین‌الملل اساساً چه نظریه‌هایی را تدریس نمی‌کنند. بر اساس یافته‌های این پژوهش همه پاسخ‌دهندگان به تدریس رئالیسم و لیبرالیسم می‌پردازند، اما ۸۱/۸ درصد از آنها مارکسیسم و ۱۸/۲ درصد از آنها سازه‌نگاری تدریس نمی‌کنند. نتایج این یافته‌ها در جدول و نمودار شماره ۲ آمده است.

۲-۱-۴. حوزه‌های تحقیقاتی مدرسان

در این بخش به دنبال آن هستیم تا دریابیم اساتید ایرانی روابط بین‌الملل با چه انگیزه یا انگیزه‌هایی به تحقیق می‌پردازند، تا چه میزان میان حوزه تدریسی و تحقیقی آنان هم‌پوشانی وجود دارد، و چه مسائل و مناطقی در تحقیق بیشتر مورد توجه آنان است. به نظر می‌رسد می‌توان با تجمیع اطلاعات در مورد اینکه اساتید

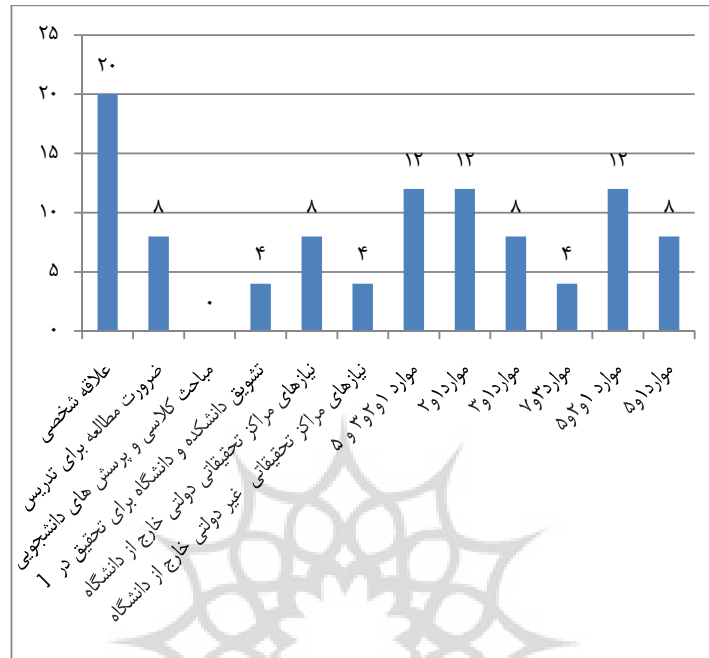
ایرانی روابط بین‌الملل چه نظریه‌هایی را بیشتر تدریس می‌کنند از یک سو و در چه حوزه‌ها و مسائلی و با چه انگیزه‌هایی تحقیق می‌کنند از سوی دیگر، فضای حاکم بر اجتماع اندیشگی روابط بین‌الملل در ایران را کشف کرد.

بر اساس یافته‌های حاصل از پرسشنامه‌ها و مصاحبه‌ها، سابق اصلی در انتخاب عناوین و موضوعات تحقیقاتی مدرسان روابط بین‌الملل در جدول شماره ۳ آمده است. از سابق اساتید در انتخاب موضوعات تحقیقاتی سؤال شد تا دریابیم به چه میزان میان تدریس و تحقیق رابطه وجود دارد. همچنین حوزه‌های تحقیقاتی به عنوان مؤلفه‌ای برای مطالعه از این جهت انتخاب شد که نشان می‌دهد تا چه اندازه حوزه‌های تحقیقاتی مدرسان ایرانی و عناوینی که آنها درس می‌دهند، هماهنگ بوده و هم‌پوشانی دارد.

جدول شماره ۳. مهم‌ترین سابق‌ها در انتخاب حوزه‌های تحقیقاتی مدرسان

درصد	
۲۰ درصد	علاقه شخصی
۸ درصد	ضرورت مطالعه برای تدریس (تدریس موجب تحقیق می‌شود)
-	مباحث کلاسی و پرسش‌های دانشجویی (انگیزه‌هایی که دانشجویان ایجاد می‌کنند)
۴ درصد	تشویق‌های دانشکده و دانشگاه برای تحقیق در موضوعات خاص
۸ درصد	نیازهای مراکز تحقیقاتی دولتی خارج از دانشگاه
۴ درصد	نیازهای مراکز تحقیقاتی غیردولتی خارج از دانشگاه
۱۲ درصد	موارد ۱ و ۲ و ۳ و ۵
۱۲ درصد	موارد ۱ و ۲
۸ درصد	موارد ۱ و ۳
۴ درصد	موارد ۳ و ۷
۱۲ درصد	۱ و ۲ و ۵
۸ درصد	موارد ۱ و ۵

نمودار شماره ۳. مهم‌ترین سابق‌ها در انتخاب حوزه پژوهشی بر حسب درصد

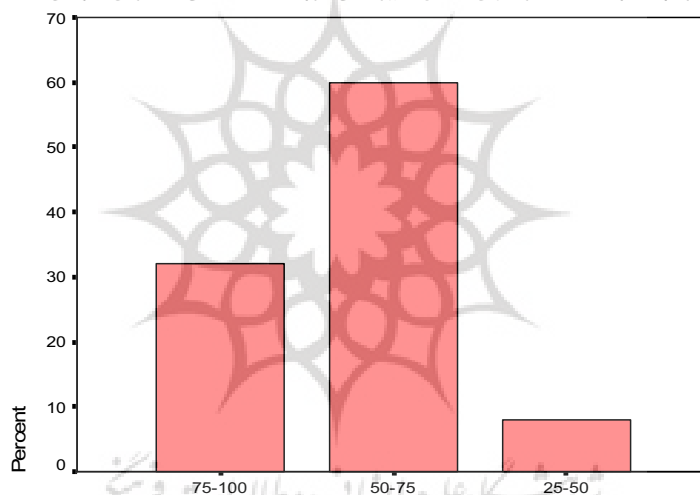
همان‌گونه که مشخص است علاقه شخصی مهم‌ترین تک‌عامل به عنوان انگیزه تحقیق توسط اساتید ایرانی روابط بین‌الملل است و سپس ضرورت مطالعه برای تدریس و نیازهای مراکز تحقیقاتی دولتی خارج دانشگاه قرار دارد. با توجه به اینکه ۱۲ درصد پاسخ‌دهندگان ترکیبی از علاقه شخصی، ضرورت مطالعه برای تدریس، مباحث کلاسی / پرسش‌های دانشجویی، و نیازهای مراکز تحقیقاتی (اعم از دولتی و خصوصی) را به عنوان عوامل مؤثر بر تحقیق اساتید نام برده‌اند، می‌توان به اهمیت این عوامل نیز پی برد.

جدول و نمودار شماره ۴ نشان‌دهنده میزان هم‌پوشانی حوزه‌های پژوهشی و عناوین درسی اساتید ایرانی روابط بین‌الملل است. ۶۰ درصد اساتید گفته‌اند که بین ۵۰ تا ۷۵ درصد میان دروسی که تدریس می‌کنند و حوزه‌های تحقیقاتی آنان همخوانی و هم‌پوشانی وجود دارد. ۳۲ درصد پاسخ‌دهندگان معتقدند بین ۷۵ تا ۱۰۰ میان عناوین دروسی که تدریس می‌کنند و حوزه‌های تحقیقاتی‌شان هم‌پوشانی وجود دارد.

جدول شماره ۴. همخوانی حوزه‌های تحقیقاتی مدرسان با عناوین درسی آنها

درصد	
۳۲ درصد	۷۵ تا ۱۰۰ درصد
۶۰ درصد	۵۰ تا ۷۵ درصد
۸ درصد	۲۵ تا ۵۰ درصد
-	کمتر از ۲۵ درصد

نمودار شماره ۴. نسبت و میزان انطباق هم‌پوشانی حوزه‌های تحقیقاتی با عناوین تدریس شده

جدول‌های شماره‌های ۵ و ۶ نشان‌دهندهٔ دغدغه‌های تدریسی اساتید ایرانی از لحاظ موضوعی و جغرافیایی در تدریس روابط بین‌الملل است. ۵۶/۳ درصد از پاسخ‌دهندگان مدعی‌اند در ۲۵ تا ۵۰ درصد تدریس دروس روابط بین‌الملل خود از مثال‌های مربوط به ایران استفاده می‌کنند. همچنین موضوعات مربوط به آمریکا (۸۸/۹ درصد)، ایران (۸۳/۳ درصد)، خاورمیانه (۷۷/۸ درصد)، اروپا (۵۵/۶ درصد) و آسیای مرکزی و قفقاز (۵۰ درصد) بیشترین موارد توجه اساتید ایرانی در تدریس دروس روابط بین‌الملل را شامل می‌شود.

جدول شماره ۵. میزان استفاده از مثال‌های مربوط به ایران

درصد	
۱۸/۸ درصد	۷۵ تا ۱۰۰ درصد
۱۲/۵ درصد	۵۰ تا ۷۵ درصد
۵۶/۳ درصد	۲۵ تا ۵۰ درصد
۱۲/۵ درصد	کمتر از ۲۵ درصد

جدول شماره ۶. میزان استفاده از مثال کشورهای و مناطق گوناگون

بله	خیر	
۸۳/۳ درصد	۱۶/۷ درصد	ایران
۸۸/۹ درصد	۱۱/۱ درصد	امریکا
۵۵/۶ درصد	۴۴/۴ درصد	اروپا
۷۷/۸ درصد	۲۲/۲ درصد	خاورمیانه
۲۷/۸ درصد	۷۲/۲ درصد	شرق آسیا
۳۳/۳ درصد	۶۶/۷ درصد	آسیای جنوب غربی
۲۲/۲ درصد	۷۷/۸ درصد	افریقا
۱۱/۱ درصد	۸۸/۹ درصد	امریکای لاتین
۵۰ درصد	۵۰ درصد	آسیای مرکزی و قفقاز

در مجموع می‌توان دربارهٔ اجتماع اندیشگی روابط بین‌الملل در ایران متشکل از اساتید دانشگاه (اعم از دولتی و غیردولتی)، به ویژگی‌های زیر دست یافت: (۱) نظریه‌های رئالیسم و لیبرالیسم بیشترین توجه را به خود جذب کرده‌اند. اساتید ایرانی در تدریس، تحقیق و تحلیل خود بیشترین توجه را به این نظریه‌ها دارند؛ (۲) اساتید ایرانی بیشتر بر اساس علایق شخصی خود به تحقیق می‌پردازند و تدریس خود را نیز بر همین اساس تنظیم می‌کنند؛ (۳) هم‌پوشانی میان دروسی که توسط اساتید تدریس می‌شود و موضوعات تحقیقاتی آنان وجود دارد، و (۴) مسائل مربوط به ایران، امریکا، خاورمیانه، اروپا و آسیای مرکزی و قفقاز بیشترین توجه اساتید در تدریس و همچنین تحقیق را به خود جلب کرده است.

۲-۴. منابع تدریس روابط بین‌الملل (فارسی و انگلیسی)

در این بخش ابتدا با رجوع به داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، نظرسنجی‌ها و

بررسی‌های سیلابس‌های درسی، لیست منابع اصلی / فرعی - تألیف / ترجمه معرفی شده در تدریس روابط بین‌الملل در دانشگاه‌های ایران استخراج شده و سپس با رجوع به محتوای این کتاب‌ها به مقایسه پرداخته شد.

جدول شماره ۷ بر اساس پرسشنامه‌ها و سیلابس‌های استخراج شده از مصاحبه‌ها تدوین شده است. کلیه منابع استفاده شده در تدریس روابط بین‌الملل در ایران بر اساس محورهای تألیفی / ترجمه / لاتین و اصلی / فرعی تقسیم‌بندی شده است.

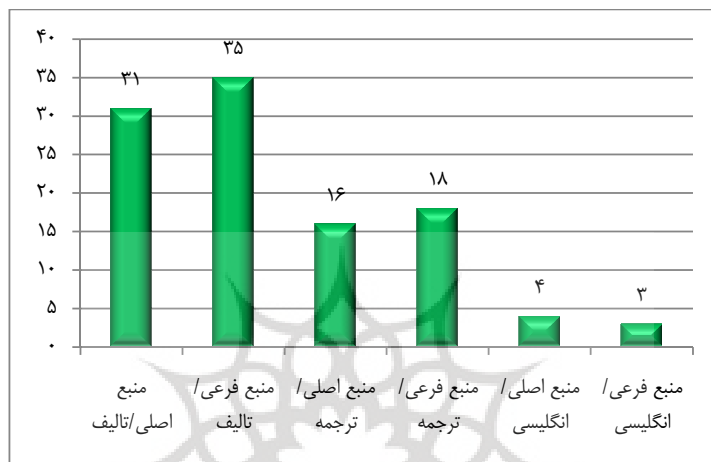
جدول شماره ۷. منابع درسی روابط بین‌الملل در ایران به تفکیک تألیف / ترجمه / لاتین / اصلی / فرعی

تألیف / اصلی	تألیف / فرعی	ترجمه / اصلی	ترجمه / فرعی	لاتین / اصلی	لاتین / فرعی
قوام (۱۳۸۴)	قوام (۱۳۸۴)	فالتزگراف (۱۳۸۴)	فالتزگراف (۱۳۸۴)	Baylis&Smith (2007)	Jervis (1976)
قوام (۱۳۸۸)	قوام (۱۳۸۸)	هالستی (۱۳۷۳)	هالستی (۱۳۷۳)	Jackson & Sorenson (2007)	Keohane (2005)
مشیرزاده (۱۳۸۶)	مشیرزاده (۱۳۸۶)	لینکیتز (۱۳۸۵)	لینکیتز (۱۳۸۵)	Carlsnaes (2002)	Deutsch (1988)
سیف‌زاده (۱۳۸۲)	سیف‌زاده (۱۳۸۲)	ونت (۱۳۸۴)	ونت (۱۳۸۴)	-	-
سیف‌زاده (۱۳۸۴)	سیف‌زاده (۱۳۷۲)	جکسون، سورنسون (۱۳۸۳)	هاروی و راست (۱۳۸۱)	-	-
سیف‌زاده (۱۳۸۳)	عسگرخانی (۱۳۸۳)	ببیلز (۱۳۸۸)	دیوتاک، دردریان (۱۳۸۰)	-	-
قاسمی (۱۳۸۴)	حاجی یوسفی (۱۳۸۲)	کیوی، کامپاند (۱۳۸۶)	-	-	-
بزرگی (۱۳۸۲)	حاجی یوسفی (۱۳۸۴)	مورگنتا (۱۳۸۴)	والراشتاین (۱۳۸۶)	-	-
نقیب‌زاده (۱۳۷۳)	عامری (۱۳۸۴)	چالمرز (۱۳۸۸)	-	-	-
سیمبر (۱۳۸۷)	قاسمی a (۱۳۸۴)	لیتل (۱۳۸۵)	-	-	-
سلیمی (۱۳۸۴)	قاسمی b (۱۳۸۴)	-	-	-	-
عامری (۱۳۸۱)	علیزاده و همکاران (۱۳۸۳)	-	-	-	-
-	کاظمی (۱۳۷۲)	-	-	-	-
-	قاسمی (۱۳۸۶)	-	-	-	-

تألیف

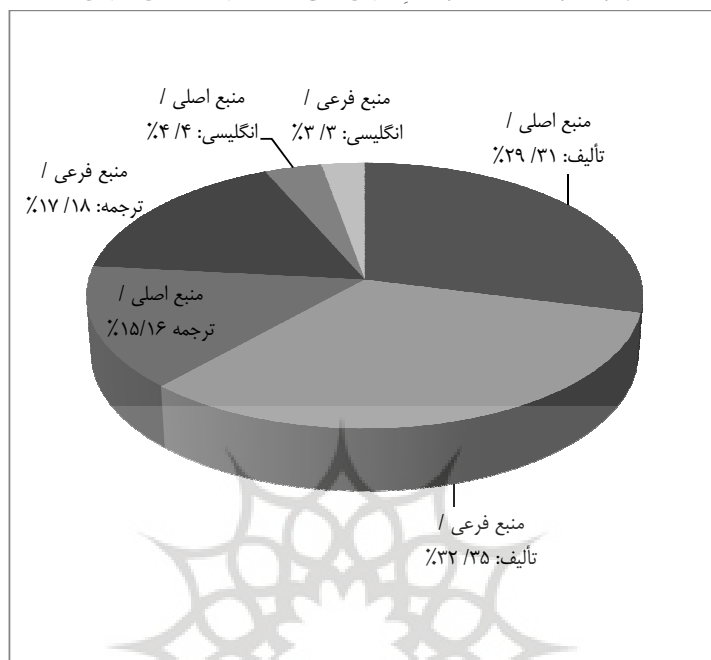
بررسی منابع معرفی شده برای دروس نظری و غیرنظری روابط بین‌الملل نشان داد تمایل اساتید این رشته به استفاده و معرفی منابع اصلی / فرعی، ترجمه / تألیف به شکل زیر است:

نمودار شماره ۵. میزان استفاده از انواع منابع توسط اساتید ایرانی

بر اساس یافته‌های این مقاله از مجموع ۲۱ کتاب تألیفی فارسی در حوزه دانش روابط بین‌الملل که به عنوان منبع درسی معرفی می‌شوند، این کتب برای دروس مختلف نظری روابط بین‌الملل در مجموع ۶۲ بار به عنوان منبع اصلی و ۳۵ بار به عنوان منبع فرعی معرفی شده‌اند. از مجموع ۱۷ کتاب ترجمه شده در حوزه روابط بین‌الملل که فهرست آنها در جدول ۷ آمده، ۱۶ مورد به عنوان منبع اصلی و ۱۷ مورد به عنوان منبع فرعی معرفی شده‌اند. از میان ۳ کتاب انگلیسی زبان معرفی شده نیز هریک تنها یک بار به عنوان منبع فرعی معرفی شده‌اند و هیچ کتاب انگلیسی زبانی به عنوان منبع اصلی معرفی نشده است. نمودار شماره ۶ نشانگر این موضوع است.

نمودار شماره ۶. مقایسه درصدی معرفی منابع تألیف / ترجمه، اصلی / فرعی

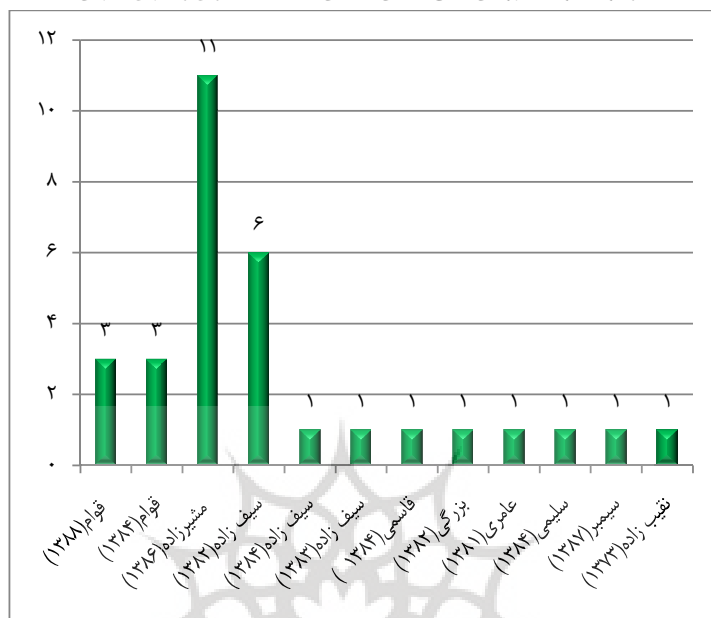

۴-۲-۱. کتاب‌های تألیفی / اصلی

بر اساس اطلاعات حاصل از پرسشنامه‌ها، مصاحبه‌ها و بررسی سیلابس‌های درسی که به روش پرسشگری اخذ شده، تعداد و نحوه استفاده از کتب به عنوان منابع اصلی دروس نظری روابط بین‌الملل توسط اساتید ایرانی در نمودار شماره ۷ آمده است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نمودار شماره ۷. بررسی منابع تألیفی / اصلی به تفکیک عنوان و میزان معرفی

همان گونه که از نمودار برمی آید، از میان کتاب های تألیفی فارسی بیشترین اقبال و ارجاع به عنوان منبع اصلی به ترتیب اختصاص به کتب حمیرا مشیرزاده (۱۳۸۶)، حسین سیف زاده (۱۳۸۲)، عبدالعلی قوام (۱۳۸۸) و قوام (۱۳۸۴) دارد. از مجموع ۳۱ مرتبه ارجاع به منابع مختلف، ۱۱ مورد به کتاب مشیرزاده، ۶ بار به کتاب سیف زاده و سه بار به هر یک از دو کتاب قوام صورت گرفته که به ترتیب ۳۶ درصد، ۲۰ درصد و ۱۰ درصد ارجاعات را شامل می شود.

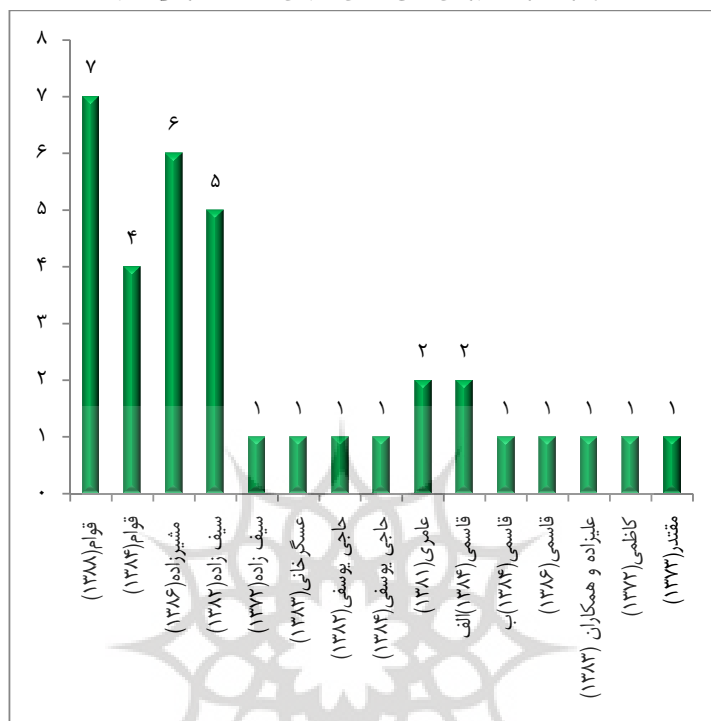
مشیرزاده (۱۳۸۶) در کتاب خود با عنوان تحول در نظریه های روابط بین الملل، علاوه بر بررسی چهار پارادایم اصلی، به نظریه نظام جهانی، پُست مدرنیسم، فمینیسم، نظریه انتقادی، مکتب انگلیسی، و مباحث فرانظریه نیز می پردازد. سیف زاده (۱۳۸۲) در کتاب اصول روابط بین الملل ضمن اشاره به دو پارادایم اصلی لیبرالیسم و رئالیسم به نظریه ها و مباحثی چون همگرایی و تعارض، نظریه پردازی در جنوب، دولت و نظام بین الملل، تجزیه و تحلیل سیاست خارجی، منافع، امنیت، قدرت، رهیافت تصمیم گیری، دیپلماسی و سطوح تحلیل، مباحث فرانظریه و

بررسی مناظرات مهم روابط بین‌الملل پرداخته است. همچنین سیف‌زاده در تلاش برای بومی‌سازی به بررسی موضوعات اسلامی در حیطه روابط بین‌الملل پرداخته و در تلاش برای نظریه‌سازی، مفهوم مصالح متقابل بشری را پیشنهاد داده است.^(۸) قوام (۱۳۸۸) در کتاب اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل که نخستین چاپ آن در سال ۱۳۷۰ بوده علاوه بر دو پارادایم اصلی لیبرالیسم و رئالیسم، به موضوعات همگرایی و تعارض، فمینیسم، مطالعات صلح، دولت و نظام بین‌الملل، تجزیه و تحلیل سیاست خارجی، منافع، رهیافت قدرت، رهیافت تصمیم‌گیری، دیپلماسی، و سطوح تحلیل پرداخته است. در کتاب قوام با عنوان روابط بین‌الملل: نظریه‌ها و رویکردها که نخستین بار در سال ۱۳۸۴ منتشر شد، به پارادایم‌های چهارگانه لیبرالیسم، رئالیسم، مارکسیسم و سازه‌انگاری و موضوعات و نظریه‌های نظام جهانی، اقتصاد سیاسی بین‌الملل، همگرایی و تعارض، پُست‌مدرنیسم، نظریات زیست‌محیطی، فمینیسم، مطالعات صلح، نظریه‌پردازی در جنوب، نظریات انتقادی، دولت و نظام بین‌الملل، تجزیه و تحلیل سیاست خارجی، منافع، امنیت، رهیافت تصمیم‌گیری، دیپلماسی، سطوح تحلیل، و مباحث فرانظریه پرداخته شده است. تفاوت این کتاب با کتاب اصول سیاست خارجی و روابط بین‌الملل، در بررسی مباحث نظریات زیست‌محیطی، نظریه انتقادی، امنیت، و نیز نپرداختن به مبحث قدرت به صورت فصلی جداگانه است.

۲-۴. کتاب‌های تألیفی / فرعی

بر اساس اطلاعات حاصل از پرسشنامه‌ها، مصاحبه‌ها و بررسی سیلابس‌های درسی که به روش پرسشگری اخذ شده، تعداد و نحوه استفاده از کتب به عنوان منابع فرعی دروس نظری روابط بین‌الملل توسط اساتید ایرانی در نمودار شماره ۸ آمده است.

نمودار شماره ۸. بررسی منابع تألیفی / فرعی به تفکیک ارجاع / نفر

همان گونه که از نمودار شماره ۸ برمی آید از میان کتاب‌های تألیفی فارسی بیشترین اقبال و ارجاع به عنوان منبع فرعی به ترتیب به کتاب‌های قوام (۱۳۸۸)، مشیرزاده (۱۳۸۴)، و سیف‌زاده (۱۳۸۲) دیده می‌شود. جدول شماره ۸ نشانگر تعداد دفعاتی است که این چهار کتاب به عنوان منبع اصلی و فرعی معرفی شده‌اند.

جدول شماره ۸. پُرارجاع‌ترین کتاب‌های تألیفی فارسی به عنوان منبع اصلی / فرعی

عنوان کتاب	مرتبه / اصلی	مرتبه / فرعی
مشیرزاده (۱۳۸۴)	۱۱	۶
سیف‌زاده (۱۳۸۲)	۶	۵
قوام (۱۳۸۸)	۳	۸
قوام (۱۳۸۴)	۳	۴

۳-۴. تحلیل محتوایی کتاب‌های تألیفی اصلی / فرعی

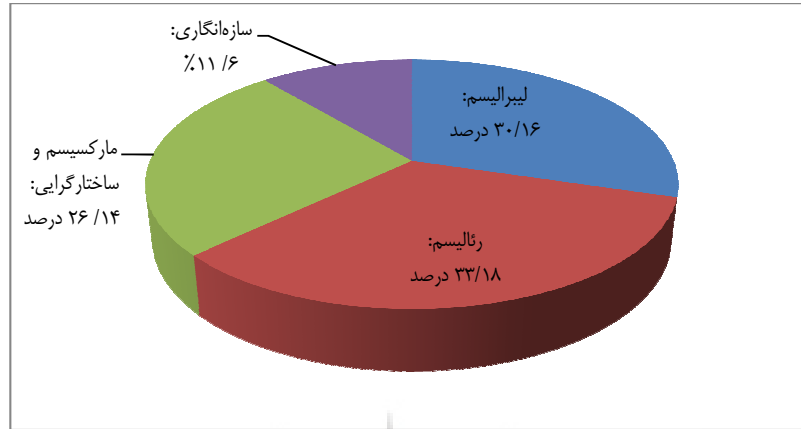
در ادامه پاسخ به سؤال دوم مقاله حاضر که به پرسش از منابع اختصاص دارد، به بررسی محتوای کتاب‌های درسی تألیفی فارسی پرداخته می‌شود. در این بررسی دو پرسش فرعی را دنبال کرده‌ایم: ۱) هریک از کتاب‌های تألیفی فارسی از میان چهار پارادایم اصلی چه تعداد را مد نظر قرار داده‌اند؟ (نمودارهای ۹، ۱۰ و ۱۱)، و ۲) فراوانی نظریات به تفکیک عنوان در مجموع کتاب‌های تألیفی که به صورت منبع درسی معرفی شده‌اند، چه میزان است؟ (نمودار شماره ۱۲).

نمودار شماره ۹. میزان بررسی چهار پارادایم اصلی در کتاب‌های تألیفی به تفکیک

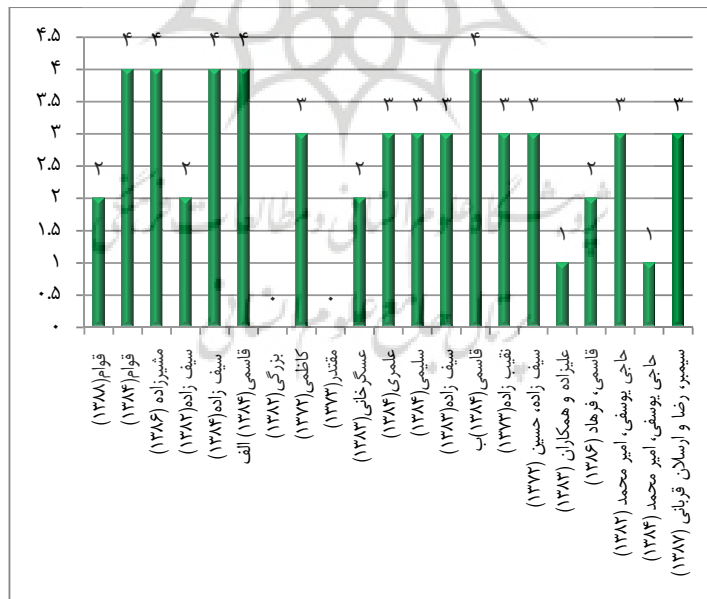
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

نمودار شماره ۱۰. فراوانی چهار پارادایم اصلی در کتاب‌های تألیفی فارسی به عنوان منبع درسی

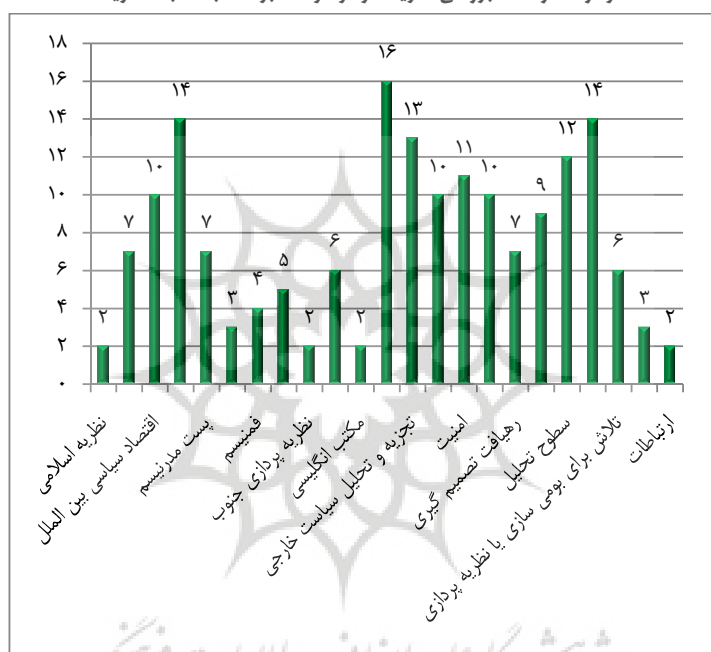
یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد از مجموع ۲۱ کتاب معرفی شده به عنوان منبع اصلی / فرعی درسی به دانشجویان، به ترتیب ۱۸ کتاب (۳۳ درصد منابع) به رنالیسم، ۱۶ کتاب (۳۰ درصد منابع) به لیبرالیسم، ۱۴ کتاب (۲۶ درصد منابع) به مارکسیسم و ساختارگرایی و ۶ کتاب (۱۱ درصد منابع) به سازهانگاری می‌پردازند.

نمودار شماره ۱۱. میزان استفاده از پارادایم‌ها در هر کتاب به تفکیک

به این ترتیب کتاب‌های مشیرزاده (۱۳۸۴)، قوام (۱۳۸۴)، سیف‌زاده (۱۳۸۴)، قاسمی (۱۳۸۴) و قاسمی (۱۳۸۶)، هر چهار پارادایم اصلی رشته روابط بین‌الملل (رتالیسم، لیبرالیسم، مارکسیسم و سازه‌نگاری) را بررسی کرده‌اند. در نمودار زیر تعداد بررسی نظریه‌ها و موضوعات بر حسب تعداد کتاب‌هایی که به هر نظریه پرداخته‌اند، نشان داده شده است.

نمودار شماره ۱۲. بررسی نظریه‌ها و موضوعات بر حسب کتاب / نظریه

بررسی محتوای کتاب‌های تألیفی که عموماً توسط اساتید دانشگاهی رشته روابط بین‌الملل در ایران نگاشته شده‌اند، نشان می‌دهد کتاب اصول روابط بین‌الملل دکتر قاسمی با پرداختن به ۱۷ موضوع از مقوله‌های نظری رشته روابط بین‌الملل و چهار پارادایم لیبرالیسم، رتالیسم، مارکسیسم و ساختارگرایی و سازه‌نگاری بیشترین سطح پوشش را داشته است؛ اما این کتاب تنها در ۱ مورد به عنوان منبع اصلی و ۲ مورد به عنوان منبع فرعی معرفی شده است.

همچنین بررسی محتوای کتاب‌های تألیفی فارسی به لحاظ میزان پرداختن به

نظریه‌ها و موضوعات دیسیپلین روابط بین‌الملل نشان داد که دولت و نظام بین‌الملل با فراوانی ۱۶ کتاب از ۲۱ عنوان کتاب تألیفی مورد بررسی، بیشترین فراوانی را با رقم بررسی ۹ درصد از کل کتاب‌ها به خود اختصاص داده و نظم نوین ارتباطی و اطلاعاتی و نظریه اسلامی هریک با ۲ بار بررسی و فراوانی ۱ درصد، کمترین میزان استفاده و تشریح را به خود اختصاص داده است. در جدول زیر به تفکیک میزان فراوانی هریک از مباحث نشان داده شده است.

جدول شماره ۹. بررسی نظریه‌ها و موضوعات بر حسب درصد از کل کتاب‌ها

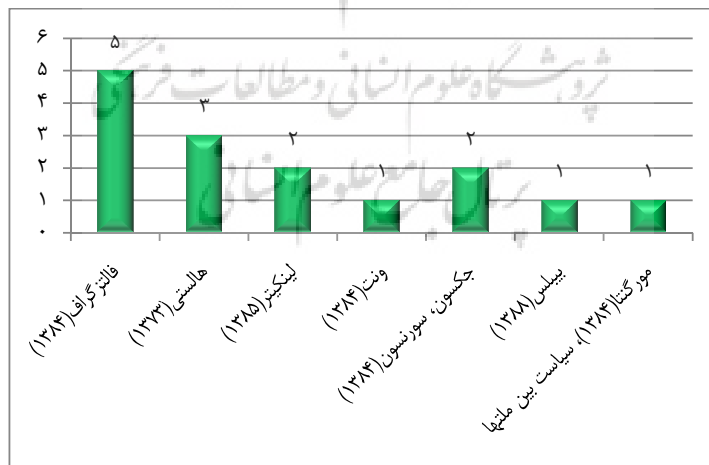
نظریه / موضوع	تعداد بررسی بر حسب درصد از کل کتاب‌ها
ارتباطات	۱ درصد
اسلامی	۱ درصد
نظام جهانی	۴ درصد
اقتصاد سیاسی بین‌الملل	۶ درصد
همگرایی و تعارض	۸ درصد
پُست‌مدرنیسم	۴ درصد
نظریات زیست‌محیطی	۲ درصد
فمینیسم	۲ درصد
صلح	۳ درصد
نظریه‌پردازی جنوب	۲ درصد
انتقادی	۳ درصد
مکتب انگلیسی	۱ درصد
دولت و نظام بین‌الملل	۹ درصد
تجزیه و تحلیل سیاست خارجی، م‌ال‌ال‌م‌ال و مطالعات منطقه‌ای	۷ درصد
منافع	۶ درصد
امنیت	۶ درصد
رهیافت قدرت	۶ درصد
تصمیم‌گیری	۴ درصد
دیپلماسی	۵ درصد
سطح تحلیل	۷ درصد
فرانظریه	۸ درصد
تلاش برای بومی‌سازی و نظریه‌پردازی	۸ درصد
نظریه هنجاری	۲ درصد

نکته جالب توجه آن است که کتاب‌های تألیفی عموماً به توصیف و شرح نظریه‌ها اکتفا نموده‌اند. بر این اساس تنها در ۳ کتاب از مجموع ۲۱ کتاب مورد بررسی در این مقاله، به تلاش برای بومی‌سازی و نظریه‌پردازی پرداخته شده و تنها در دو کتاب سیف‌زاده (۱۳۸۲) و نقیب‌زاده (۱۳۷۳)، نظریه ایرانی - اسلامی به صورت مختصر بررسی شده است. در این دو کتاب همچنین تلاش برای بومی‌سازی و نظریه‌پردازی در رشته روابط بین‌الملل در ایران صورت گرفته است. سیف‌زاده در کتاب اصول روابط بین‌الملل در فصل پایانی دفتر اول، با طرح مفهوم مصالح متقابل بشری و نیز در فصل آخر در بحث از نظریه پیش‌تئوری روزنا، تلاش در نظریه‌پردازی و بومی‌سازی دارد. همچنین نقیب‌زاده به منظور بومی‌سازی و نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل با تأکید بر ظرفیت نظریه اسلامی در روابط بین‌الملل به بررسی سیاست خارجی و دیدگاه جمهوری اسلامی در روابط بین‌الملل در بخش آخر فصل پایانی کتاب خود پرداخته است.

۴-۲-۴. کتب ترجمه / اصلی

در نمودار شماره ۱۳ به کتاب‌های ترجمه‌شده به فارسی از متن لاتین که به عنوان منبع اصلی تدریس می‌شود، پرداخته شده است. این نمودار نشان‌دهنده میزان ارجاع / نفر به هریک از کتاب‌های ترجمه‌شده نزد اساتید رشته روابط بین‌الملل ایرانی است.

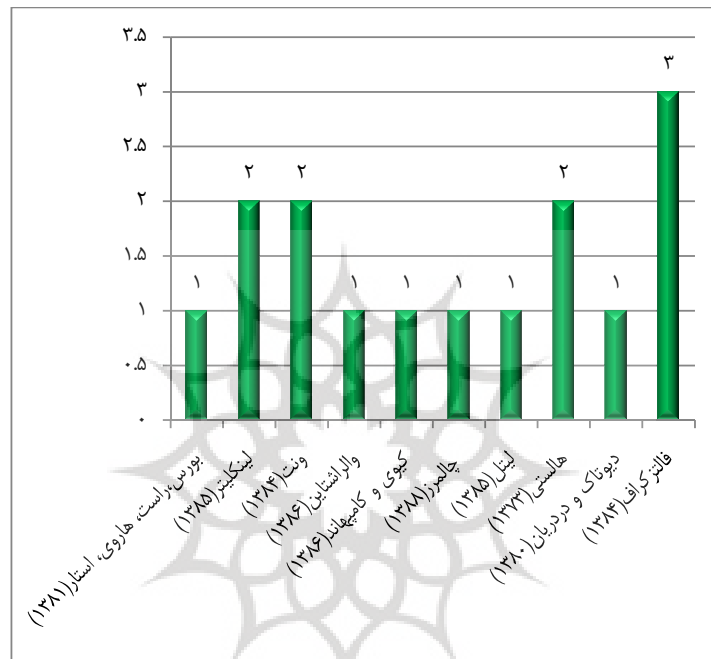
نمودار شماره ۱۳. میزان معرفی کتاب‌های ترجمه‌شده به عنوان منبع

۵-۲-۴. کتب ترجمه / فرعی

نمودار شماره ۱۴ نشان‌دهنده میزان استفاده از منابع ترجمه‌شده به عنوان منبع فرعی است.

نمودار شماره ۱۴. میزان معرفی کتاب‌های ترجمه‌شده به عنوان منبع فرعی

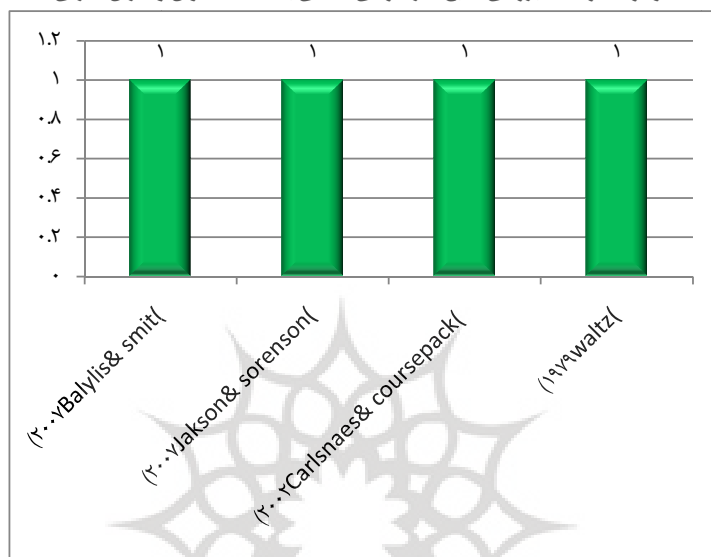
تعداد ۱۸ نفر از اساتید، با فراوانی ۱۷ درصد از کل منابع، به معرفی منبع ترجمه — فارسی به عنوان منبع فرعی اقدام می‌کنند که کتاب نظریه‌های متعارض فالتزگراف با بیشترین اقبال روبه‌رو بوده است.

۳-۴. کتب لاتین / اصلی

یافته‌های این پژوهش، نتایج حاصل از بررسی‌های مقاله «آموزش روابط بین‌الملل در دانشگاه‌های ایران، آسیب‌ها و راهکارها» را مورد تأیید و تأکید قرار می‌دهد. درحالی‌که یافته‌های آن مقاله نشان می‌دهد ناآشنایی دانشجویان با زبان انگلیسی به ناآشنایی آنها با منابع اصلی منجر شده،^(۹) بررسی مصاحبه‌ها، پرسشنامه‌ها و سیلابس‌های تدریس روابط بین‌الملل در ایران نشان می‌دهد تنها چهار کتاب درسی

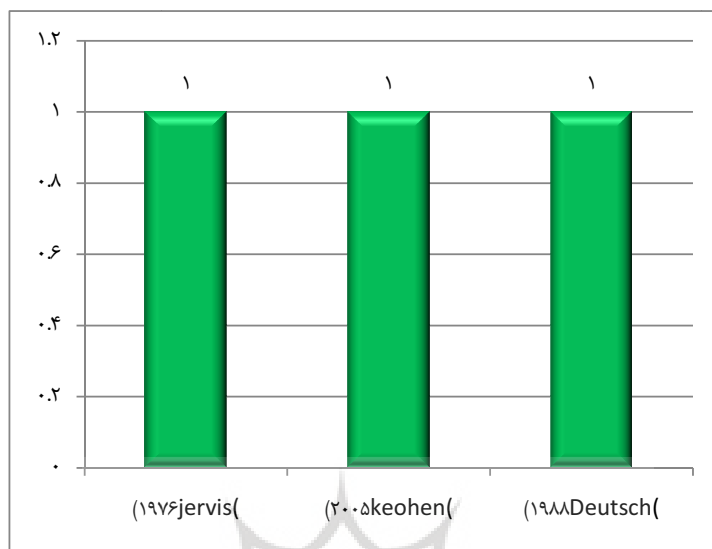
به زبان انگلیسی به عنوان منبع اصلی درس به دانشجویان معرفی شده است. این تعداد فراوانی ۴ درصد را از کل کتاب‌های معرفی شده به خود اختصاص داده است.

نمودار شماره ۱۵. بررسی منابع غیر فارسی / اصلی به تفکیک عنوان و میزان معرفی

۴-۳-۱. کتب لاتین / فرعی

به دلیل ناتوانایی دانشجویان و گاه اساتید در بهره‌برداری از کتاب‌های اصلی رشته روابط بین‌الملل، دانشجویان در عمل موظف به بهره‌گیری از متون اصلی نیستند. بر اساس اطلاعات کسب‌شده در این تحقیق از ۴۰ استاد مورد بررسی، فقط ۳ عنوان کتاب به زبان انگلیسی به عنوان منبع فرعی ذکر شده است. در نمودار شماره ۱۴، اسامی این کتاب‌ها و میزان استفاده از هر یک به تفکیک بیان شده است.

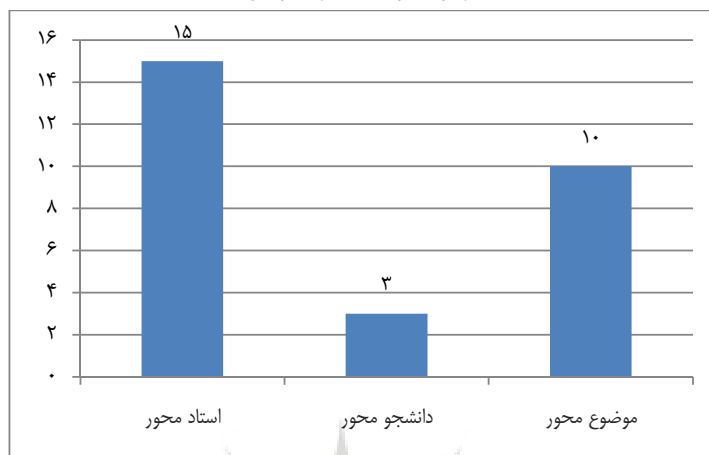
۲-۵. شیوه‌های تدریس

در این بخش به دنبال فهم چگونگی تدریس روابط بین‌الملل توسط اساتید ایرانی، مبانی معرفت‌شناسانه تدریس آنان، اهداف تدریس آنان و نحوه تطبیق سیلابس‌های درسی با حوادث بین‌المللی از نگاه مدرسان روابط بین‌الملل در ایران هستیم.

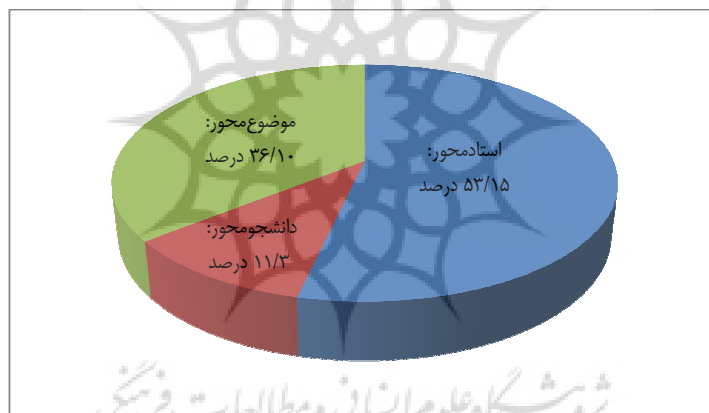
۲-۵-۱. چگونگی تدریس

همان‌گونه که در تعریف مفاهیم آوردیم، شیوه تدریس به دو صورت تقسیم‌بندی می‌شود که عبارت است از استادمحور، دانشجو محور و موضوع محور از یک سو، و فعال و غیرفعال از سوی دیگر. بر اساس یافته‌های این پژوهش و برگرفته از داده‌های حاصل از مصاحبه‌ها، بررسی سیلابس‌های درسی و تکمیل پرسشنامه‌ها، مهم‌ترین شیوه‌های تدریس اساتید ایرانی روابط بین‌الملل بر اساس استادمحور، دانشجو محور یا موضوع محور بودن در تدریس دروس نظری روابط بین‌الملل، در نمودارهای شماره ۱۶ و ۱۷ آمده است.

نمودار شماره ۱۶. شیوه تدریس

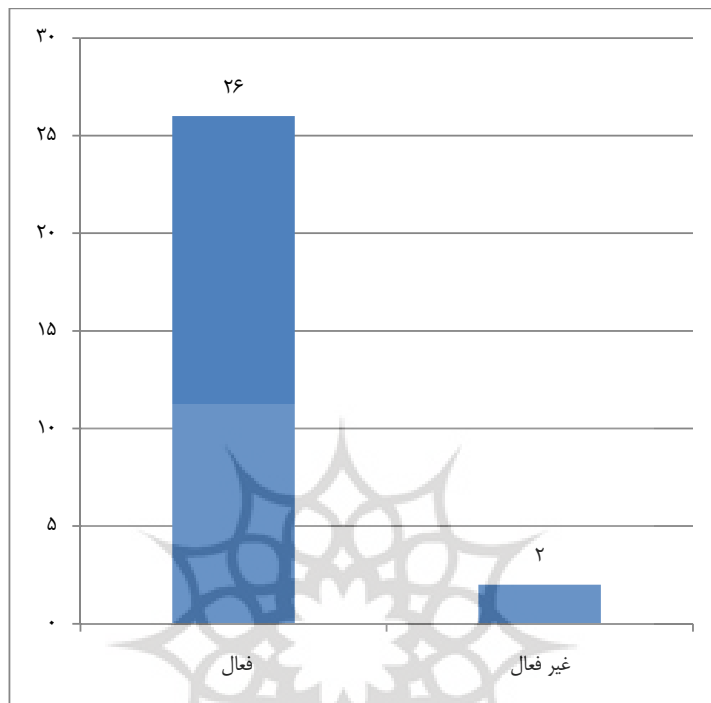

نمودار شماره ۱۷. شیوه تدریس

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد از میان ۲۶ سیلابس درسی بررسی شده، ۱۰ نفر با فراوانی ۳۶ درصد به شیوه موضوع محور، ۱۵ نفر با فراوانی ۵۳ درصد به شیوه استاد محور و ۳ نفر با فراوانی ۱۱ درصد به شیوه دانشجو محور تدریس می‌کنند. بنابراین شیوه تدریس مسلط توسط اساتید ایرانی روابط بین الملل شیوه استاد محور است. یافته‌های این پژوهش همچنین نشان می‌دهد تنها ۷ درصد از ۲۶ استاد پاسخگو، شیوه غیرفعال را در تدریس خود مد نظر قرار داده‌اند و ۹۳ درصد از پاسخگویان بر اساس شیوه فعال تدریس می‌کنند (نمودارهای شماره ۱۸ و ۱۹).

نمودار شماره ۱۸. شیوه تدریس

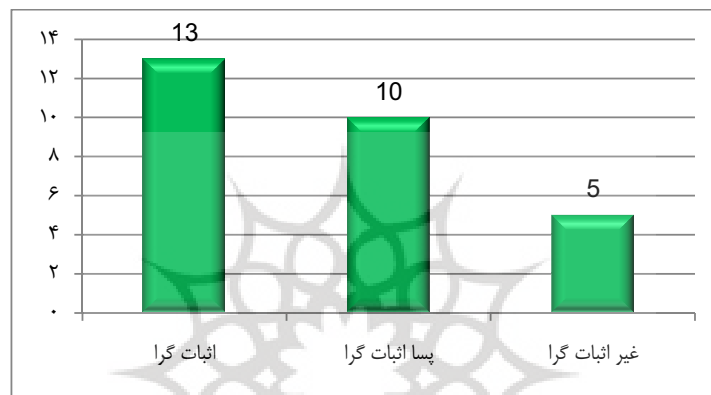
نمودار شماره ۱۹. شیوه تدریس

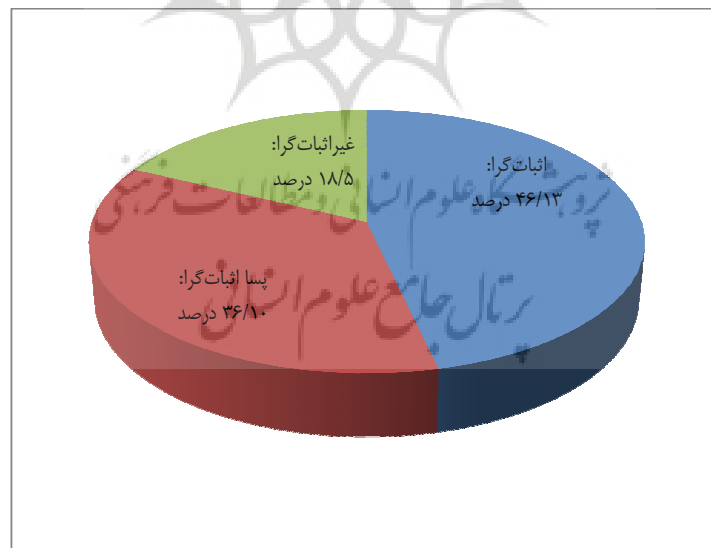
۲-۵-۲. معرفت‌شناسی در تدریس

در بحث تدریس روابط بین‌الملل در ایران، پی بردن به اینکه دانسته‌ها و آموزش‌های مبتنی بر آن بر چه پایه‌ای است، می‌تواند در شیوه فهم ما در چگونگی تدریس روابط بین‌الملل در ایران راهگشا باشد. داده‌های این بخش، از مصاحبه‌ها، رجوع به سیلابس‌های درسی و پرسشنامه‌ها به دست آمده است.

نمودار شماره ۲۰. معرفت‌شناسی در تدریس

نمودار شماره ۲۱. معرفت‌شناسی در تدریس

بر این اساس، از میان ۳۷ استاد پاسخگو، ۱۰ نفر با فراوانی ۳۶ درصد پسا اثبات‌گرایی، ۵ نفر با فراوانی ۱۸ درصد غیر اثبات‌گرا، و ۱۳ نفر با فراوانی ۴۶ درصد اثبات‌گرا را به عنوان روش معرفت‌شناسانه خود در تدریس مد نظر قرار می‌دهند.

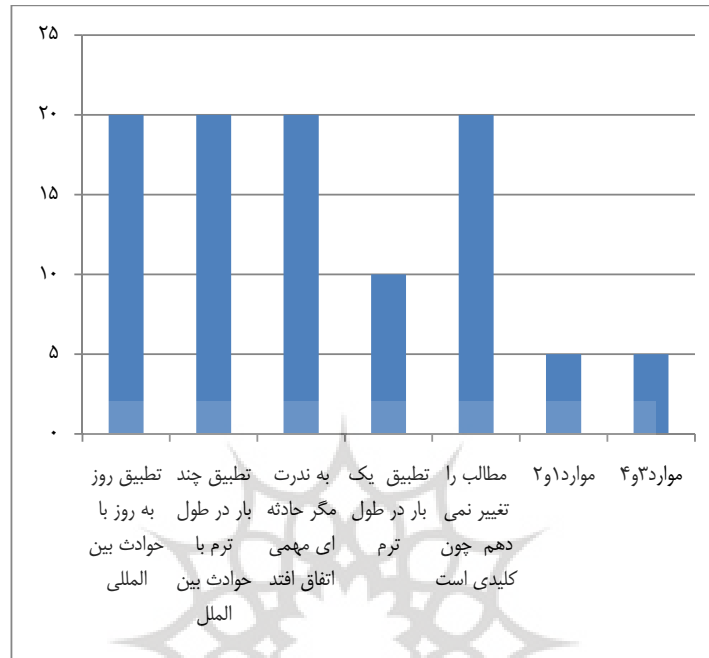
۳-۵-۲. اهداف تدریس

در این بخش مهم‌ترین اهداف تدریس روابط بین‌الملل از نظر اساتید روابط بین‌الملل، بر اساس پرسشنامه‌ها بررسی شده است:

جدول شماره ۱۰. مهم‌ترین اهداف تدریس روابط بین‌الملل در ایران

فراوانی	
۱۲/۵ درصد	۱. جامعه‌پذیری دانشجویان و آموزش آنان به صورتی که توانایی کسب کنند که به عنوان یک کارشناس در دولت مشغول به کار شوند.
۸/۴ درصد	۲. رشد و توسعه رشته روابط بین‌الملل
۱۶/۷ درصد	۳. کسب مهارت برای ارائه توصیه‌های سیاسی به رهبران جمهوری اسلامی ایران تا بتوانند منافع کشور را تأمین کنند
۲۹/۲ درصد	۴. گزینه ۱ و ۲ و ۳
۴/۲ درصد	۵. توانایی فهم صحیح و تجهیز به لوازم آن که در مواردی مستلزم فراتر رفتن از مرزهای دانش موجود است
۴/۲ درصد	۶. توانایی پیش‌بینی حوادث و چاره‌جویی آن
۴/۲ درصد	۷. افزایش بینش و قدرت علمی دانشجویان
۴/۲ درصد	۸. کسب توان طراحی در سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران
۴/۲ درصد	۹. شناخت و درک و تجزیه و تحلیل و ارائه راهکار در این حوزه
۴/۲ درصد	۱۰. گزینه ۳ و ۵
۴/۲ درصد	۱۱. گزینه ۱ و ۳

نمودار شماره ۲۳. تطبیق مطالب درسی با حوادث بین‌المللی بر اساس درصد

بر اساس داده‌های جدول شماره ۱۱ و نمودار شماره ۲۳ می‌توان دریافت که ۲۰ درصد پاسخ‌دهندگان به تطبیق روز به روز سیلابس درسی خود با حوادث بین‌المللی می‌پردازند، ۲۰ درصد پاسخ‌دهندگان به تطبیق چند بار در طول روز با حوادث بین‌المللی مبادرت می‌ورزند، ۲۰ درصد پاسخ‌دهندگان به ندرت به تطبیق با حوادث بین‌المللی اقدام می‌کنند، ۲۰ درصد مطالب سیلابس درسی خود را تغییر نمی‌دهند و ۱۰ درصد پاسخ‌دهندگان یک بار در طول ترم به تطبیق سیلابس خود با حوادث بین‌المللی اقدام می‌کنند. در مجموع می‌توان گفت ۴۰ درصد اساتید قائل به تغییر سیلابس درسی خود نیستند در حالی که ۵۰ درصد تغییر را البته در فواصل مختلف می‌پذیرند. به این ترتیب با توجه به اکثریت داشتن شیوه‌استادمحور در تدریس دروس نظری روابط بین‌الملل (بر اساس بررسی‌های انجام‌شده، در پاسخ به شیوه تدریس دروس نظری روابط بین‌الملل، ۵۳ درصد پاسخ‌دهندگان به استادمحوری در تدریس خود معتقدند) می‌توان گفت تلاش درخوری در مباحث کلاسی برای ورود به مباحث جدید هماهنگ با اتفاق‌ها و حوادث بین‌الملل صورت

می‌گیرد اما در این رابطه با توجه به یافته‌های بررسی محتوای منابع معرفی شده در منابع درسی، چندان تمایلی برای به‌روزرسانی مطالب با توجه به حوادث جدید در عرصه بین‌الملل وجود ندارد.

۶. نتیجه‌گیری: چالش‌ها و چشم‌اندازهای تدریس روابط بین‌الملل در ایران

در این مقاله به بررسی شیوه، محتوا و منابع تدریس دروس نظری روابط بین‌الملل در دانشگاه‌های ایران پرداختیم. با توجه به نبودن اطلاعات مکتوب و منابع اسنادی کافی در این زمینه از روش گردآوری پیمایشی بهره بردیم و سعی کردیم اطلاعاتی را از طیف‌های مختلف اساتید روابط بین‌الملل ایران که در دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی تدریس می‌کنند، کسب کنیم. بر اساس اطلاعات گردآوری شده و تجزیه و تحلیل آنها می‌توان به مهم‌ترین چالش‌های آموزش روابط بین‌الملل در ایران و همچنین چشم‌انداز آن دست یافت.

تدریس رشته روابط بین‌الملل در ایران بیشتر مبتنی بر منابع و نظریه‌های غربی است که توسط اساتید روابط بین‌الملل ایرانی، به شکل ترجمه‌ای به داخل نظام آموزش کشور منتقل داده شده است. تحلیل محتوایی منابع عمده‌ای که توسط آنان تدریس می‌شود، نشان‌دهنده این واقعیت است که هیچ‌گونه نظام خاصی در انتقال مفاهیم و نظریه‌های روابط بین‌الملل غربی به داخل کشور وجود ندارد. بیشتر منابع درسی که در دهه ۱۹۸۰ میلادی پس از وقوع انقلاب اسلامی در ایران نگارش شده‌اند، مرتباً بدون تغییر تجدید چاپ می‌شوند و در تدریس روابط بین‌الملل مورد استفاده قرار می‌گیرند. برای نمونه کتاب اصول روابط بین‌الملل و سیاست خارجی^(۱۰) که به عنوان منبع اصلی دارای رتبه سوم و به عنوان منبع فرعی دارای رتبه اول در آموزش روابط بین‌الملل در ایران است، اول بار در سال ۱۳۷۰ چاپ شده و سپس بدون تغییر اساسی ۱۵ مرتبه تجدید چاپ شده است.^۱ همچنین کتاب اصول روابط بین‌الملل^(۱۱) که به عنوان منبع اصلی دارای رتبه دوم و به عنوان منبع فرعی دارای رتبه چهارم در آموزش روابط بین‌الملل در ایران است، همچنان بدون تغییر تجدید چاپ شده است. مقایسه محتوایی این دو کتاب نشان از این واقعیت

۱. قابل ذکر است از چاپ هفتم به بعد این کتاب (سال ۱۳۸۰) فصلی با عنوان نقد و ارزیابی نظریه‌های روابط بین‌الملل به آن اضافه شده اما فصول دیگر تغییری نداشته است.

دارد که هیچ‌گونه روش خاص و منسجمی در انتقال مفاهیم و نظریه‌های روابط بین‌الملل غربی به داخل ایران وجود ندارد. مطالعه محتوای این کتاب‌ها نشان می‌دهد سه شیوه مختلف برای انتقال مفاهیم و نظریه‌های روابط بین‌الملل غربی به دانشجویان ایرانی استفاده شده است. مشکل عمده این منابع این است که گاهی به مقدار زیاد و گاهی کمتر، گردآوری و ترجمه از متون غربی با هیچ نقدی همراه نیست و از این رو اثری از دیدگاه ایرانی و نظریه‌های بومی اسلامی - ایرانی در آنها دیده نمی‌شود.

با توجه به اطلاعات جمع‌آوری شده می‌توان نتیجه گرفت دیدگاه و پارادایم غالب در تدریس روابط بین‌الملل در ایران این است که نظریه‌هایی در غرب در این حوزه تولید شده که همگی علم هستند و بدون تغییر باید به داخل ایران منتقل شوند. غلبه این دیدگاه موجب شده تا هیچ‌گونه تلاشی در تعدیل نظریه‌های غربی و اقدام بومی‌سازی صورت نگیرد. البته نباید نادیده گرفت که سیف‌زاده در برخی آثار بعدی خود (۱۳۸۲) به نظریه‌پردازی ایرانی - اسلامی تمایل نشان می‌دهد و خود نیز سعی در نظریه‌پردازی می‌کند.

نکته مهم دیگر ناآشنایی دانشجویان ایرانی با زبان انگلیسی است که این امر موجب شده تنها راه عمده آموزش نظریه‌های روابط بین‌الملل از طریق همین منابع باشد. نتیجه اینکه نه تنها خلاقیت و نوآوری در آموزش و تدریس روابط بین‌الملل در ایران تقویت نمی‌شود بلکه کیفیت تدریس این رشته در ایران سیر نزولی به خود گرفته است؛ به عبارت دیگر، به نظر می‌رسد بر اساس اطلاعات کسب‌شده در مورد محتوا، شیوه و منابع تدریس روابط بین‌الملل در ایران، اساتید هرچند بیشتر به تغییر سیلابس خود می‌پردازند اما از انگیزه لازم برای به روز کردن منابع درسی خود برخوردار نیستند. ناآشنایی دانشجویان با زبان انگلیسی و در نتیجه عدم مراجعه به منابع به‌روز انگلیسی نیز تقویت‌کننده این عدم پویایی در تدریس و یادگیری شده است.

افزون بر این، بی‌توجهی به مباحث کلیدی چون تاریخ تکوین رشته روابط بین‌الملل و تمرکز بر یک روایت واحد و غالب از یک سو، و باور به علم و در نتیجه جهانشمولی نظریه‌های روابط بین‌الملل از سوی دیگر نیز انگیزه برای نگاه درونی و بومی و ایرانی به این رشته را زائل کرده است. مطالعه حاضر نشان می‌دهد

سه دهه تدریس روابط بین‌الملل در ایران پس از انقلاب از پویایی برخوردار نیست و هیچ‌گونه تغییر جدی قابل مشاهده نیست. تغییرات صرفاً حالت کمی داشته و تعداد دانشجویان و اساتید و دانشکده‌های روابط بین‌الملل افزایش یافته اما از تغییر کیفی خبری نیست.

از دید نگارنده به‌رغم گذشته ایستای تدریس روابط بین‌الملل در ایران، آینده‌ای روشن در انتظار آن است. به نظر می‌رسد در سال‌های اخیر به سبب تغییر در سیاست‌های آموزش عالی ایران به‌ویژه تأکید بر تقویت رشته‌های علوم انسانی و برگزاری همایش‌های متعدد توسط انجمن علوم سیاسی ایران و همچنین انجمن ایرانی روابط بین‌الملل^۱ نوعی خودآگاهی در اجتماع اندیشگی روابط بین‌الملل ایران مبنی بر ضرورت بررسی وضعیت موجود آموزش در این رشته‌ها و آسیب‌شناسی و ارائه راه حل در حال شکل‌گیری است. از دید این مقاله راهکارهای زیر برای تقویت هرچه بیشتر این خودآگاهی و پویاتر کردن تدریس روابط بین‌الملل در ایران ضروری به نظر می‌رسد:

توجه به روایت‌های مختلف تاریخ تکوین رشته روابط بین‌الملل در غرب؛ تعمیق مباحث هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و روش‌شناختی در روابط بین‌الملل توسط اساتید ایرانی؛ تدریس کلیه نظریه‌های روابط بین‌الملل اعم از نظریه‌های جریان اصلی و نظریه‌های حاشیه‌ای و انتقادی؛ لزوم استفاده از شیوه‌های نوین در تدریس روابط بین‌الملل شامل شیوه‌های دانش‌محو، موضوع‌محور و حل‌مسائلی؛ بازنگری در منابع درسی موجود، تدوین منابع درسی جدید و ایجاد نظام تدوین کتب درسی روزآمد؛ تأکید بر یادگیری زبان انگلیسی و اجبار دانشجویان به مراجعه به منابع اصلی رشته روابط بین‌الملل؛ و لزوم استفاده از برنامه‌هایی چون اینترنت‌شیپ، کوآپ (co-op)، و شبیه‌سازی برای کاربردی ساختن هرچه بیشتر رشته روابط بین‌الملل در ایران. *

۱. همایش‌های انجمن علوم سیاسی ایران در سال‌های ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، و ۱۳۸۸ به وضعیت آموزش و پژوهش علوم سیاسی و روابط بین‌الملل در ایران پرداخته و موجب تولید ادبیات معتاب‌هایی شده است. همچنین نخستین همایش انجمن ایرانی روابط بین‌الملل در سال ۱۳۸۷ بر وضعیت آموزش و پژوهش روابط بین‌الملل در ایران متمرکز یوده است. همایش میان‌رشته‌ای پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران در سال ۱۳۸۸ نیز در همین راستا قرار داشت.

منابع

- استار، هاروی و بروس راست، سیاست جهانی: محدودیت‌ها و فرصت‌های انتخاب، مترجم: علی امیدی، تهران: مرکز چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۸۱.
- بزرگی، وحید، دیدگاه‌های جدید در روابط بین‌الملل، تهران: نشر نی، ۱۳۸۲.
- بیلیس، جان و اسمیت، جهانی‌شدن سیاست: روابط بین‌الملل در عصر نوین، مترجم: ابوالقاسم راه‌چمنی، چاپ دوم، تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، ۱۳۸۸.
- تائب، سعید، «وضعیت رشته روابط بین‌الملل در ایران»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۸۴.
- جکسون، رابرت و گئورگ سورنسون، درآمدی بر روابط بین‌الملل، مترجمان: مهدی ذاکریان و دیگران، تهران: نشر میزان، ۱۳۸۳.
- چالمرز، آلن فرانسیس، چیستی علم: درآمدی بر مکاتب علم‌شناسی فلسفی، مترجم: سعید زیباکلام، تهران: سمت، ۱۳۸۸.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد، ایران و رژیم صهیونیستی: از همکاری تا منازعه، تهران: دانشگاه امام صادق، ۱۳۸۲.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران در پرتو تحولات منطقه‌ای ۲۰۰۱-۱۹۹۹، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۴.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد، «آموزش درس اصول روابط بین‌الملل در دانشگاه‌های ایران: آسیب‌ها و راهکارها»، پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۵، زمستان، ۱۳۸۵.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد، «نظریه ایرانی روابط بین‌الملل: موانع و راهکارها»، ارائه‌شده در: سومین همایش انجمن علوم سیاسی ایران، اردیبهشت، ۱۳۸۸.
- حاجی یوسفی، امیرمحمد، آموزش، پژوهش و تولید دانش سیاسی: مطالعه کشور کانادا، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۸.
- دیوتاک، ریچارد و جیمز دردریان، نظریه انتقادی، پست‌مدرنیسم و نظریه مجازی در روابط بین‌الملل، مترجم: حسین سلیمی، تهران: گام نو، ۱۳۸۰.
- ستوده، محمد، «ارزیابی وضعیت رشته روابط بین‌الملل در ایران»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۸۴.
- سلیمی، حسین، نظریه‌های گوناگون درباره جهانی‌شدن، تهران: سمت، ۱۳۸۴.
- سیف‌زاده، حسین، نظریه‌های مختلف در روابط بین‌الملل، تهران: سفیر، ۱۳۷۲.

- سیف‌زاده، حسین، اصول روابط بین‌الملل (الف و ب)، تهران: دادگستر، ۱۳۸۲.
- سیف‌زاده، حسین، نظریه‌پردازی در روابط بین‌الملل: مبانی و قالب‌های فکری، تهران: سمت، ۱۳۸۳.
- سیف‌زاده، حسین، نظریه‌های روابط بین‌الملل در جهان فردی‌شده: مناسبت و کارآمدی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۴.
- سیمبر، رضا و ارسال قربانی، روابط بین‌الملل صلح در نظام متحول جهانی، تهران: سمت، ۱۳۸۷.
- عامری، هوشنگ، اصول روابط بین‌الملل، تهران: آگاه، ۱۳۸۴.
- عسگرخانی، ابومحمد، رژیم‌های بین‌المللی، تهران: ابرار معاصر ایران، ۱۳۸۳.
- علیزاده و همکاران، جامعه‌شناسی معرفت: جستاری در تبیین رابطه ساخت و کنش اجتماعی و معرفت‌های بشری، قم: مؤسسه پژوهشی حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۳.
- فالتزگراف، رابرت و جیمز دوثرتی، نظریه‌های متعارض در روابط بین‌الملل، مترجم: علیرضا طیب، تهران: قومس، ۱۳۸۴.
- قاسمی، فرهاد، اصول روابط بین‌الملل، تهران: سمت، ۱۳۸۴.
- قاسمی، فرهاد، رژیم‌های بین‌المللی، تهران: میزان، ۱۳۸۴.
- قاسمی، فرهاد، دیپلماسی و روابط بین‌الملل، تهران: میزان، ۱۳۸۶.
- قوام، عبدالعلی، روابط بین‌الملل؛ نظریه‌ها و رویکردها، تهران: سمت، ۱۳۸۴.
- قوام، عبدالعلی، اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل، تهران: سمت، ۱۳۸۸.
- کاظمی، علی‌اصغر، روابط بین‌الملل در تئوری و عمل، تهران: قومس، ۱۳۷۲.
- کامپنهود، لوک وان و ریموند کیوی، روش تحقیق در علوم اجتماعی، مترجم: عبدالحسین نیک‌گهر، چاپ دوم، تهران: توتیا، ۱۳۸۶.
- لیتل، دانیل، تبیین در علوم اجتماعی: درآمدی بر فلسفه علم‌الاجتماع، مترجم: عبدالکریم سروش، تهران: انتشارات صراط، ۱۳۸۵.
- لینکلتر، اندرو، نظریه هنجارگذار و روابط بین‌الملل، مترجم: لیلا سازگار، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه، ۱۳۸۵.
- مقتدر، هوشنگ، حقوق بین‌الملل، تهران: مؤسسه چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه، ۱۳۷۳.
- مشیرزاده، حمیرا، تحول در نظریه‌های روابط بین‌الملل، تهران: سمت، ۱۳۸۶.
- مصفا، نسرين، سیری در تحولات آموزشی و پژوهشی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۶.
- مورگنتا، هانس، سیاست میان‌ملل، مترجم: حمیرا مشیرزاده، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۸۴.
- نقیب‌زاده، احمد، نظریه‌های کلان در روابط بین‌الملل، قومس، تهران، ۱۳۷۳.
- والرشتاین، امانوئل، نظام جهانی و جهانی شدن، انتشارات گستره، تهران، ۱۳۸۶.
- ونت، الکساندر، نظریه اجتماعی سیاست بین‌الملل، مترجم: حمیرا مشیرزاده، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت خارجه، ۱۳۸۴.

هالستی، کالوی، مبانی تحلیل سیاست بین‌الملل، مترجم: مستقیمی و طارم سری، تهران: وزارت امور خارجه، ۱۳۷۳.

Baylis, John & Steve Smith, *The Globalization of World Politics*, Oxford University Press, 2001.

Carlsnaes, Walter, Thomas Risse and B. Simmons, *Handbook of International Relations*, Sage Publications, 2002.

Deutsch, Karl, *The Analysis of International Relations*, Prentice Hall College Division, 1988.

Haji-Yousefi, Amir, "Is There an Iranian Perspective on International Relations?" Presented at the *Annual Conference of the Canadian Political Science Association*, May 27-29, 2009, Ottawa, Canada: Carleton University.

Jackson, Robert and G. Sorenson, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*, Oxford University Press, 2007.

Jervis, Robert, *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton University Press, 1976.

Keohane, Robert, *After Hegemony: Cooperation and Discord in World Political Economy*, Princeton University Press, 1984.

Sariolghalam, Mahmood, "Iran: accomplishments and limitations in IR" in Arlene Tickner and Ole Waever (eds.), *International Relations Scholarship around the World*, Oxon: Routledge, 2009.

Waltz, K., *Theory of International Politics*, Reading, Mass: Adison-Wesley, 1979.

پی‌نوشت‌ها

۱. امیرمحمد حاجی‌یوسفی، «آموزش درس اصول روابط بین‌الملل در دانشگاه‌های ایران: آسیب‌ها و راهکارها»، پژوهشنامه علوم سیاسی، شماره ۵، زمستان ۱۳۸۵.
2. Haji-Yousefi, Amir (2009), "Is There an Iranian Perspective on International Relations?" Presented at the *Annual Conference of the Canadian Political Science Association*, May 27-29, Carleton University, Ottawa, Canada.
- امیرمحمد حاجی‌یوسفی، «نظریه ایرانی روابط بین‌الملل: موانع و راهکارها»، ارائه‌شده در: سومین همایش انجمن علوم سیاسی ایران، اردیبهشت ۱۳۸۸.
۳. محمد ستوده، «ارزیابی وضعیت رشته روابط بین‌الملل در ایران»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۸۴.
۴. سعید تائب، «وضعیت رشته روابط بین‌الملل در ایران»، فصلنامه علوم سیاسی، شماره ۳۰، تابستان ۱۳۸۴.
5. Sariolghalam, Mahmood (2009), "Iran: accomplishments and Limitations in IR" in Arlene Tickner and Ole Weaver (eds), *International Relations Scholarship around the World* (Oxon: Routledge, 2009), p. 158.
6. Sariolghalam, *Ibid.*
۷. نسرین مصفا، سیری در تحولات آموزشی و پژوهشی علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی، ۱۳۸۶، صص ۶-۷.
۸. حسین سیف‌زاده، *اصول روابط بین‌الملل الف و ب*، تهران: ۱۳۸۲.
۹. امیرمحمد حاجی‌یوسفی، پیشین.
۱۰. عبدالعلی قوام، *اصول سیاست خارجی و سیاست بین‌الملل*، تهران: سمت، ۱۳۸۸.
۱۱. حسین سیف‌زاده، پیشین.